

STRAIPSNIAI

S. C. ROWELL

Lietuvos istorijos institutas

PIRMIEJI VILNIAUS VYSKUPIJOS SINODAI 1520–1563 M.

ANOTACIJA. Pirmieji išlikusiuose šaltiniuose minimi Vilniaus vyskupijos sinodai labiausiai siejami su vyskupais Jonu iš Lietuvos kunigaikščių (1519–1536), Pauliumi Alšėniškiu (1536–1555) ir Valerijonu Protasevičiumi-Šuškovskiu (1556–1579). Sinodas – vietinės dvasininkijos susirinkimas vyskupijos centre, kur vyskupas, prelatai, kanauninkai ir visi vyskupui pavaldūs dvasininkai svarsto einamuosius reikalus, susijusius, pvz., su dvasininkų drausme, būtinybe surinkti pinigų Bažnyčios arba valstybės reikmėms, Bažnyčios organizacijos klausimais. Taip pat svarstomi dvasininkų ir pasauliečių nusižengimai, neretai – bylos dėl nekilnojamojo turto. Iš kitos pusės, vizituodamas vyskupas iš centro išsiuntinėdavo savo atstovus, arkidiakoną arba jo išrinktus pavaduotojus aplankyti ir aprašyti vyskupijos parapijų būklę, t. y. jų turtą ir dokumentiką. Savime tokios valdymo priemonės – svarbios Bažnyčios kultūros, administravimo raidos apraiškos. Straipsnyje aptariama, kaip XVI a. pirmoje pusėje vykdavo sinodai, koks buvo jų ceremonialas, jų tikslai; atkreipiamas dėmesys, kokie jų išlikę šaltiniai bei kokia jų platesnė įtaka Lietuvos dvasinės ir materialinės kultūros istorijai.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: Vilniaus vyskupija, vyskupijos sinodai, Gniezno provincijos sinodai, dvasininkija.

ABSTRACT. The first synods of the diocese of Vilnius mentioned in surviving sources are connected with bishops John of the Lithuanian Dukes (1519–1536), Paulius Alšėniškis (1536–1555), and Valerijonas Protasevičius-Šuškovskis (1556–1579). A synod is a gathering of diocesan clergy in a central place, where the bishop, prelates, canons, and the whole diocesan clergy discuss

current affairs concerning clerical discipline, the need to collect funds for the needs of Church and State, and matters of Church organisation. The miscreance of local clergy and lay folk, especially in matters concerning landed property are judged. On the other hand, a visitation involves the bishop sending out from the centre officials, connected with his archdeacon to assess the material and spiritual condition of parishes. Such means of diocesan administration are important expressions of ecclesiastical and social development. It is worthwhile examining the functioning of synods and their aims in Lithuania during the first half of the sixteenth century, including their ceremonies and organisation within the wider social context.

KEYWORDS. Diocese of Vilnius, diocesan synods, Gniezno provincial synods, clergy.

Pirmieji išlikusiuose šaltiniuose minimi Vilniaus vyskupijos sinodai ir vizitacijos labiausiai siejami su vyskupais Jonu iš Lietuvos kunigaikščių, Pauliumi Alšėniškiu ir Valerijonu Protasevičiumi-Šuškovskiu¹. Sinodas (gr. sąskrydis, susibūrimas) – vietinės dvasininkijos susirinkimas vyskupijos centre, kur vyskupas, prelatai, kanauninkai ir visi vyskupui pavaldūs dvasininkai (*universus* arba *totus clerus*) svarsto einamuosius reikalus, susijusius, pvz., su dvasininkų drausme, būtinybe surinkti pinigų Bažnyčios arba valstybės reikmėms, įvairiais Bažnyčios organizacijos klausimais: kaip Vilniaus mieste turėtų veikti vyskupo pavaduotojas dvasiniams reikalams arba kad kiekviename vyskupijos dekanate būtina išrinkti oficiolą kaimo parapijų byloms spręsti. Taip pat svarstomi dvasininkų ir pasauliečių nusižengimai, neretai – bylos dėl nekilnojamojo turto bei vyskupo teismo nuosprendžiai, galbūt neteisingi, ypač kunigo atžvilgiu. Iš kitos pusės, vizitacijos metu vyskupas iš centro išsiuntinėdavo savo atstovus, arkidiakoną arba jo išrinktus pavaduotojus aplankyti ir aprašinėti vyskupijos parapijų būklę, t. y. jų turtą ir dokumentiką². Savaimė tokios valdymo priemonės – svarbios Bažnyčios kultūros, administravimo raidos apraiškos. Verta peržiūrėti, kaip XVI a. pirmoje pusėje vykdavo sinodai ir jų ceremonias, kokie buvo jų tikslai; atkreipti dėmesį, kokie jų išlikę šaltiniai bei kokia jų platesnė įtaka Lietuvos dvasinės ir materialinės kultūros istorijai. Vyskupija buvo tarsi

¹ Pagrindinis šio straipsnio šaltinis – *Acta Capituli Vilnensis*, I–IV (1502–1570), Vilniaus katedros kapitulos posėdžių protokolai („aktų knygos“), saugomos Vilniuje, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – LMAVB RS), F43-210-212. Pirmas tomas cituojamas pagal leidinį: *Acta Capituli ecclesiae cathedralis Vilnensis saec. XVI–XVIII / Vilniaus katedros bažnyčios kapitulos posėdžių protokolai XVI–XVIII a.*, t. 1: 1502–1533 (toliau – *ACV*), parengė D. Antanavičius, D. E. Staškevičienė, Vilnius, 2018.

² Arkidiakono pareigą organizuoti vyskupijos vizitaciją liudija 1511 m. Gniezno arkivyskupo Jono Laskio (*Jan Łaski*) Petrikave surengto sinodo nutarimai, žr. B. U l a n o w s k i, *Materyjały do historyi ustawodawstwa synodalnego w Polsce w w. XVI (Archiwum komisji prawniczej Akademii Umiejętności*, t. 1, s. 325–555), Kraków, 1895, s. 27/351 § 3: *archidiaconi et illi, quibus visitandi imminet*.

korporacija, kurios nariai buvo visa vyskupui pavaldė dvasininkija – katedros kanauninkai ir prelatai, klebonai, vikarai, altarisčiai, mansionarijai. Nors nėra pagrindo kalbėti apie eilinių dvasininkų „demokratiją“, nes darbotvarkę iš anksto formuluodavo vyskupas ir kapitula, kiti dvasininkai turėjo savo atstovą / prokuratorių, kuris kalbėdavo viešai jų visų vardu ir galėjo kelti klausimus bendram svarstymui. Iš 1555 m. sinodo eigos žinome, kad tam tikri klausimai galėjo būti svarstomi nuo vieno sinodo iki kito. Tuo metu aptarti praeito dvasininkų sąskrydžio nutarimai, t. y. 1546 m. sinodo reikalai.

Šiame straipsnyje apžvelgiami Vilniaus vyskupijos valdymo priemonių pradai, atspindintys Romos katalikų Bažnyčios įsišaknijimą Lietuvos visuomenėje XV–XVI a. sandūroje: jos administravimo gairės, jos turto kaupimas ir visuomenės santykiai su dvasininkais. Ir vizitacijos, ir sinodai kartais, bet toli gražu ne visada, glaudžiai tarpusavyje susiję – vizitacijos medžiaga atskleidžia Bažnyčios fizinę būklę, kurią sinodo dalyviai gali svarstyti, arba sinode kyla reikalavimų patikrinti parapijų turtą, klebonų, vikarų ir kitų dvasininkų veiklą.

Tiriant ankstyvesnę LDK istoriją visada kyla problemų dėl šaltinių stokos. Duomenų apie 1522 m. vizitaciją turime iš dingusios Vilniaus kapitulos archyvo knygos IIB. Originalą 1944 m. Varšuvoje sunaikino vokiečių ir rusų teroras. Vis dėlto turinį galima daugmaž pilnai atkurti iš anksčiau spausdintų tekstų ir lenkų istorikų padarytų rankraščio nuorašų. Sinodo medžiaga daug retesnė. Ji išliko nepakankamai išsamiose Vilniaus katedros kapitulos aktų knygoje, saugomose Vilniuje, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje. Kiti papildomi šaltiniai – vyskupų aktų knygos arba sinodo dokumentika (posėdžių nutarimai, dienotvarkės, kvietimai dvasininkams dalyvauti sinode) neišlikę. Iš kapitulos archyvo medžiagos žinoma, kad 1555 m. dvasininkų atstovas – prokuras, Dusetų ir Subatninkų klebonas, būsimas Vilniaus kanauninkas Paulius Skaševskis – ieškojo 1546 m. sinodo nutarimų nuorašų pas kapitulos pareigūną, arkidiakoną Juozapą Jasinskį ir pas vyskupo notarą Joną Strembošą. Abu vyrai neigė juos turintys. Apie 1563 m. sinodą žinome vien tik iš išlikusio vyskupo notaro Baltazaro Krasovskio padaryto *publicum instrumentum*, viešosios bylos, kurioje minimas tik vienas (antraeilis) sinodo įvykis. Vis dėlto iš turimos medžiagos įmanoma atkurti nemažai žinių apie sinodų eigą, jų ceremonialą bei dalyvių rūpesčius. Sinodų pasekmių analizė leidžia suprasti, kad posakis *sinodo locuta, causa finita* negalioja.

Vilniaus sinodo istoriografija, kaip ir išlikusių šaltinių bazė negausi. Sinodus nuo XIX a. penkto dešimtmečio tyrė Bažnyčios arba Vilniaus miesto istorikai, dažniausiai dvasininkai, turėję prieigą prie Vilniaus katedros kapitulos archyvo fondų. Išsamesnius tyrimus aprašė žymus Vilniaus prelatas Janas Kurczewskis ir Lenkijos vyskupijų statutų tyrinėtojas bei publikuotojas Jakóbas Sawickis, kuris daugiausia rėmėsi J. Kurczewskio pasiekimais, ypač jo Vilniaus kapitulos aktų knygų aprašu lenkų kalba. Dėl bendros sinodo chronologijos taip pat paminėtinas Krokuvos profesoriaus kun. Jano Fijałeko 1908 m.

darbas, kuriame įrodyta, kad pirmasis žinomas Vilniaus sinodas įvyko 1520/1521, o ne 1502 m. Šiuolaikinis lenkų istorikas Leszekas Zygnieris tyrinėja provincijos sinodus kaip įrankį vėlyvesnių viduramžių – ankstyvesnių naujųjų laikų Bažnyčiai reformuoti. Jis nepaleidžia ir LDK vyskupijų patirties šiame procese. Lietuvių istoriografijoje verta paminėti Liudo Jovaišos pastabas apie sinodo organizaciją Lietuvoje pasibaigus Tridento visuotiniam Bažnyčios susirinkimui³.

Svarbu nepamiršti, jog sinodas nėra vienintelė priemonė, kurią naudojo Vilniaus vyskupai, stengdamiesi geriau administruoti savo Bažnyčią. 1518 m. pirmą kartą Gniezno arkivyskupas (Jonas Laskis) siekė formaliai vizituoti Vilniaus ir Medininkų vyskupijas. Jis pastebėjo, kad dvasininkų ir pasauliečių padėtis tose LDK srityse labai netvarkinga (*de-forme*) ir sutrikusi (*deordinatum*). Netrukus Lietuvos vyskupai ėmėsi reformų – spausdinti Lucko ir Vilniaus vyskupijų statutai, Vilniuje pradėta registruoti atskirų parapijų privilegijas⁴, dvasininkai sušaukti į sinodus, tikrintas parapijų gyvenimas ir turto padėtis. Šiame kontekste pirma trumpai aptarsime 1522 m. vizitacijos medžiagą, o paskui apytiksliai 1520–1563 m. pirmuosius sinodus, t. y. iki Tridento visuotinio Bažnyčios susirinkimo pabaigos. Pagrindinę šio straipsnio dalį sudaro atskirų sinodų aprašymas bei analizė.

1522 m. Vilniaus vyskupijos parapijų dokumentikos bei aukso, sidabro ir šilko vizitacija

1522 m. rugsėjį Vilniaus vyskupas administratorius Jonas iš Lietuvos kunigaikščių liepė savo arkidiakonui, Lucko vyskupui, kunigaikščiui Pauliui Alšėniškiui aplankyti vi-

³ J. I. Kraszewski, *Wilno od początków jego do roku 1750*, t. I, Wilno, 1840, s. 190, 259; t. II, Wilno, 1840, s. 189, 268; t. III, Wilno, 1841, s. 110, 138; W. Przystałowski, *Żywoty biskupów wileńskich*, t. 1, Petersburg, 1860, s. 153–154; J. Kurczewski, *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, t. 1, Wilno, 1908, s. 30, 39–40, 43, 51–55; J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa diecezji wileńskiej, oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*, Wilno, 1912, s. 125–127. J. Fijałek, Pierwszy synod diecezji wileńskiej w katedrze św. Stanisława 1520/21 r., *Kwartalnik teologiczny wileński*, r. 1, z. 2, 1923, s. 81–87; J. Sawicki, *Concilia Poloniae: Źródła i studia krytyczne*, II: *Synody diecezji wileńskiej i ich statuty*, Warszawa, 1948; L. Zygnier, Reforma prawa partykularnego metropolii Gnieźnieńskiej w XV i na początku XVI wieku oraz jej wpływ na ustawodawstwo diecezji Wileńskiej i Żmudzkiej, *Kultura – ekonomika – visuomenė: sąveika ir pokyčiai viduramžiais ir ankstyvaisiais naujaisiais laikais Baltijos rytinėje pakrantėje. Mokslinių straipsnių rinkinys*, sud. M. Ščavinskas, Klaipėda, 2015, p. 112–134; L. Jovaiša, Tridento susirinkimas ir Lietuva, *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 16, 2000, p. 35–48.

⁴ S. C. Rowell, *Nisi litterarum apicibus...* The bureaucratisation of the diocese of Vilnius and the growth of forged documents during the episcopacy of John of the Lithuanian Dukes (1519–1536), *Surastis tiesą. Pagalbiniai istorijos mokslai falsifikatų tyrime. Mokslinių straipsnių rinkinys*, sud. R. Čapaitė, Vilnius, 2022, p. 211–235.

sas Vilniaus vyskupijos parapijas, aprašyti jų turtus ir padaryti jų įsteigimo aktų nuorašus. Savaime suprantama, gerbiamas arkidiakonas, užuot nuvykęs, paskyrė savo pavaduotoją tam reikalui, Vilniaus kanauninką ir teisių daktarą Joną Albiną su notaru padėjėju Stanislovu Komorovskiu. J. Albinas jau turėjo vizitatoriaus patirties. 1518 m. Gniezno arkivyskupas J. Laskis jį išsiuntė į Medininkus patikrinti Žemaičių vyskupijos padėties. 1522 m. rugsėjį, gavęs kapitulos leidimą nedalyvauti kanauninkų rudens sesijoje, kanauninkas J. Albinas patikrino mažiausiai 68 parapijų sidabrinis liturgijos indus bei šilko bažnytinius drabužius ir papuošimus (arnotus, kapas, dalmatikas, humerolus, stulas, antipedijus). S. Komorovskis padarė daugiau kaip 60 įvairių parapijų dokumentų nuorašų; savo rankraštyje jis parapijas atskyrė pagal priklausymą vienam iš penkių raktų, arba protodekanatų. Iš šios medžiagos vyskupas (kaip ir mes) galėjo geriau suprasti, kaip parapiinių bažnyčių ir jų altorių, koplyčių dvasininkai gali tinkamai atlikti liturgiją, suteikti sakramentus ir sužinoti, iš kokio nekilnojamojo turto klebonas gali mokėti mokesčius – savanoriškas, labdaringas rinkliavas, kurias sinodo dalyviams neretai reikėjo svarstyti⁵.

1525 m. vizitatoriumi paskirtas kanauninkas Jurgis Taliatas. Neaišku, ar jis turėjo atlikti visuotinę Vilniaus vyskupijos vizitaciją, ar tik prirėkęs aplankyti tam tikras parapijas. Tai sietina su būsimu sinodu, apie kurį tuomet ėjo kalba⁶. Žinoma, kad kiti vizitatoriai atliko atskirų parapijų vizitaciją, kaip 1558 m. arkidiakonas Juozapas Jasinskis paskyrė kun. Paulių Skaševskį Maišiagalos dekanato vizitatoriumi, kad ištirtų Kernavės parapijos būklę ir jos klebono gyvenimo būdą.

Vilniaus sinodai

XVI a. Vilniaus vyskupijoje, kiek leidžia suprasti išlikę šaltiniai, sinodas buvo gana retas įvykis, o pirmasis žinomas pavyzdys – 1521 m. sausio mėnesio sinodas, kuriame dalyvavo pats popiežiaus nuncijus, Guardalfieros vyskupas Zacharijas Ferreris. Nuncijus domėjosi krikščionybės padėtimi LDK, jos karais su maskvėnais ir Vokiečių ordinu bei šv. Kazimiero kulto reikalais. 1522 m. spalį, dar prieš 1523 m. Gniezno metropolito provincijos sinodą Lenčycoje, sklido kalbos apie vyskupijos dvasininkų brolijos įsteigimą „kito sinodo metu“. Ar tai įrodo, kad vis dėlto 1522–1523 m. įvyko ir vietinis sinodas, dėl papildomų šaltinių stokos negalime sakyti. 1525 m. gegužę minima galima darbotvarkė „kitam suvažiavimui“, kuris įvyko nežinomą laiką dar iki 1527 m. pavasario,

⁵ *Acta primae visitationis diocesis Vilnensis A.D. 1522 peractae = Vilniaus kapitulos Liber IIB atkūrimas*, sudarė, tekstus iš rankraščių parengė, mokslinį įvadą ir paaiškinimus parašė S. C. Rowell, (*Fontes minores historiae Lithuaniae*, t. 8), Vilnius, 2015.

⁶ *ACV*, § 303, p. 158.

kai buvo ruošiamas medžiaga dar vienam provincijos sinodui (toje pačioje Lenčycoje), o 1525–1527 m. vietinio(-ų) sinodo(-ų) rezultatas – 1528 m. Krokuvoje spausdinti Vilniaus vyskupijos nutarimai (*statuta*)⁷. 1538 m. sinodas susietas su katedros atstatymo darbais, visų pirma su būtinybe rinkti lėšas tiems darbams pabaigti ir apmokėti; 1542 m. sinodo tikslas nežinomas, bet tikriausiai susijęs su tų metų spalio 17 d. Petrikave įvykusių provincijos sinodu, kur Vilniaus vyskupui Pauliui Alšėniškiui atstovavo kanauninkas Motiejus Dobratickis⁸. Žinome, kad Petrikave keltas klausimas apie rusėnų (stačiatikių) bažnyčias, kurių esą daugybė statoma Vilniuje. Nuspręsta nusiųsti sinodo atstovus pas karalių, kad šis paskatintų vietinį vyskupą uždrausti tokias statybas⁹. Tais pačiais metais Palenkės Januve Lucko vyskupas Jurgis Chvalčevskis sušaukė sinodą erezijos grėsmei įvertinti prieš minėtą Petrikavo sinodą, kur jam atstovavo Lucko ir Vilniaus kanauninkas Jurgis Albinas¹⁰. 1546 ir 1555 m. visuotiniuose dvasininkų susirinkimuose svarstyta, tarp kita ko, kaip ginti Bažnyčios teises ir turtus, drausminti dvasininkus ir reaguoti į valdovo ir seimo ponų reikalavimus finansuoti karą prieš Maskvos kunigaikštį. 1558 m. spalį numatyta sušaukti vietinį sinodą, kad vyskupijos atstovai turėtų medžiagos tartis 1559 m. sausio mėnesį provincijos sinode popiežiaus nuncijaus akivaizdoje. Tačiau lieka neaišku, ar tai įvyko; žinome, kad per 1563 m. sinodą Vilniaus vyskupas sufraganas Jurgis Albinas, supykęs dėl įsivaizduojamos pagarbos stokos jo atžvilgiu (jam neskirta pirmenybė balsuojant dėl sinodo nutarimų), atsistatydino.

Apibendrinant, sinodai Vilniaus mieste (Šv. Stanislovo katedroje, Šv. Jono bažnyčioje, labai retai ir vienuolynų šventovėse arba vyskupo kurijoje) buvo šaukiami įvairiomis progomis – įvedant naują vyskupą, lankantis popiežiaus nuncijui, esant neeilinei būtinybei surinkti rinkliavas Bažnyčiai ar valstybei remti, dvasininkams drausminti. Sino-

⁷J. S a w i c k i, *Concilia Poloniae...*, t. 2, s. 6–20, 116–132.

⁸Ten pat, p. 22. Petrikave Medininkų vyskupui atstovavo kan. Paulius [Jomantas] Šalčininkietis, o Lucko ordinarui – Vilniaus kan. Jurgis Albinas. Plg. V. A l i š a u s k a s, T. J a s z c z o ł t, L. J o v a i š a, M. P a k n y s, *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a. (Bažnyčios istorijos studijos, t. 2)* (toliau – *LKD*; šalia nurodomas biogramos numeris), Vilnius, 2009, nr. 1904; B. U l a n o w s k i, min. veik., p. 63. Vilniaus sinodo data – 1542 09 27, *Translatio sancti Stanislai*. Dėl sinodo rudens kapitulos sesija nukelta iki spalio 4 d. – LMAVB RS, F43-211, *ACV*, t. 2, l. 169: *capitulum generale pro festo Translationis divi Stanislai celebrando fuit intimatum, tandem per reverendos dominos... ex prorogatione propter synodum diocesanam ad hoc ipsum festum indictam ac per Reverendissimum dominum Episcopum Vilnensem cum universo clero celebrata facta, ad diem Mercurii quartum Octobris continuatum*. Verta pastebėti, kad kapitulos aktų knygoje tarp 1541 m. rudens kapitulos veiksmų bei 1542 m. spalio 4 d. įrašo – tuščias lapas. Tolesnių duomenų apie 1542 m. sinodą neturime. Biografinės medžiagos apie sinodo dalyvius ir kitus dvasininkus galima surasti *LKD* puslapiuose.

⁹B. U l a n o w s k i, min. veik., p. 76 [400], § 36.

¹⁰*Causa tuendae orthodoxae fidei* – J. S a w i c k i, *Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne*, t. 3: *Synody diecezji lukkiej i ich statuty*, Warszawa, 1949, s. 5–6.

de turėjo dalyvauti visi vyskupijos dvasininkai, tvarkaraštį iš anksto daugiausia nustatė vyskupas su kapitulos nariais. Vis dėlto neturime šaltinių, įrodančių, kiek iš tiesų sinode dalyvaudavo dvasininkų. Būtų neperdėta manyti, kad jų būta kelių dešimčių. Pagrindiniai duomenys apie sinodus gaunami iš kapitulos aktų. Neiškliko vyskupo archyvas – žinoma tik tai, kad sinodo bylas saugojo arkidiakonas arba vyskupo sekretorius. Sinodai nere-tai sutampa su ypatingomis arba eilinėmis kapitulos sesijomis¹¹. Berods, idealiai sino-das šaukiamas kas 4 metus, kartais su didesniu 9–12 metų tarpu (sakykime, 1520–1521, 1525–1526, 1538, 1542, 1546, 1555, 1559, 1563 m.).

Pirmasis Vilniaus sinodas

1521 m. sausio–vasario mėn. sandūroje įvyko pirmasis mums iš išlikusių šaltinių žinomas Vilniaus vyskupijos sinodas. Dvasininkai posėdžiavo Šv. Stanislovo katedroje ir naujai pastatytoje bernardinų bažnyčioje. Jame dalyvavo ir popiežiaus legatas Guardialferos vyskupas Z. Fereris, kuris skaitė pamokslą savo mėgstamiausia tema apie ge-rojo ganytojo veiksmus. Nežinoma, ar šis sinodas sušauktas nuncijaus vizito proga, ar dėl naujo vyskupo Jono iš Lietuvos kunigaikščių ingreso į vyskupiją. Galbūt dvasinin-kų sąskrydis susietas su abiem atvykimais. Rekomenduota naujiems (arki-)vyskupams šaukti sinodą po „džiugaus įžengimo“, kaip rodo XV a. lenkų rankraštis¹². Nors oficia-liai popiežius paskyrė Joną iš Lietuvos kunigaikščių Vilniaus vyskupu administratorium *in spiritualibus et temporalibus* jau 1519 m. rugsėjo 23 d., naujas vyskupas rezidavo Vil-niuje tikriausiai tik nuo 1520 m. pavasario (1519 m. gruodį jis praleido Krokuvoje). Žino-me, kad 1520 m. vasario 15 d. Vilniaus katedros kapitulos posėdyje kanauninkai priėmė ką tik gautą Jono paskyrimo bulę¹³. Kovo 8 d. valdovas nusiuntė raštą dėl Jurgio Iliničiaus kapeliono Motiejaus paskyrimo Bielyčios klebonu vyskupui Jonui arba jo atstovui¹⁴. Pir-mieji išlikę vyskupo Jono Vilniuje išduoti raštai – 1520 m. balandžio 23 d. privilegi-ja katedros vargonininkui Jonui Tylijam (*Cichy*), kan. Jono Filipaviciaus giminaičiui;

¹¹ LMAVB RS F43-211; *ACV*, t. 3, l. 85ap. 1555 02 05: *eadem die et capitulo ac synodo quibus supra*.

¹² *Acta primae visitationis...*, p. xxviii, 20 nuor.

¹³ Apie šį posėdį žinome vien tik iš tuometinės pastabos, įrašytos ant popiežiaus 1519 09 23 brevės *dorso* – LMAVB RS F6-112 (*Pergamentų katalogas*, sud. R. Jasas, Vilnius, 1980, nr. 233, p. 97, kur klaidinga 1519 10 01 data). Posėdis įvyko kan. dr. Jono Albino namuose (dab. Pilies g. 5), kur be jo dalyvavo išrinktasis į Kyjivo vyskupus kustodas Jonas Filipavičius, dekanas Mikalojus Viežgaila, Stanislovas Dambrovka.

¹⁴ Varšuva, Archiwum Głównie Akt Dawnych, Metryka Koronna, kn. 33, l. 710r: *Reverendissimo in Chris-to patri Domino Joanni electo et confirmato Wilnensi sincere nobis dilecto aut eius in spiritualibus vicario vel alteri ad id potestatem habenti salutem*.

1520 m. gegužės 11 d. privilegija Jelno bažnyčiai¹⁵. 1520 m. rugsėjo 2 d. Z. Fereris iškilmingai įžengė pro Vilniaus vartus, kur jį priėmė trys vyskupai, miesto magistratas, dvasininkai bei visas būrys stačiatikių ir katalikų. 1520 m. vasario 2 d. Vilniaus bernardinų bažnyčioje jis priminė neseniai (*nuper*) Šv. Stanislovo bažnyčioje įvykusį sinodą¹⁶. Sąsaja su nunciजाus apsilankymu vyskupijoje aiški ne vien tik iš visuotinės praktikos, bet ir iš 1558 m. Vilniaus vyskupo ir kapitulos narių planų formuluoti atsakymą į tikėtiną popiežiaus legato vizitą (žr. toliau). Šios praktikos dažnėjimą Lietuvoje galima susieti ir su vyskupu Jonu iš Lietuvos kunigaikščių, užaugusiu Lenkijos Bažnyčios tradicijoje.

1522–1527 m. planuoti sinodai

1522 m. spalio 16 d., kapitulos rudens sesijos metu, kanauninkai pasiskelbė siekiantys per kitą sinodą (be tikslios datos) įsteigti naują broliją visiems vyskupijos dvasininkams. Jau būta ir regioninių brolijų, pvz., 1521 m. sausio 10 d. teiktas Z. Fererio atlaidų raštas Vilniaus vyskupijos Apreiškimo Šlovingajai Mergelei Marijai brolijai ar 1510 m. panašiai apdovanita Naugarduko srities dvasininkų brolija¹⁷. Susikūrus naujai brolijai, mišios už mirusį kunigą būtų laikomos visoje vyskupijoje. Be testamentu mirusio kunigo turtas skirtinas katedros statybos reikalams. Galbūt šis sinodas sietinas su 1522 m. vizitacija, nors nežinoma kada, ar iš tiesų jis įvyko¹⁸. Galima įtarti, kad taip, nes 1525 m. rudens kapitulos metu kanauninkai nusprendė sekti kitų katedrų pavyzdžiu ir sesijos pabaigoje prieš „brolijos vigilijas“ paminėti visų Vilniaus vyskupų, prelatų ir kanauninkų vardus, tiek gyvų, tiek mirusių, ir melstis už jų sielas, jų dvasinę ir fizinę sveikatą¹⁹. Galbūt 1522 m. „fantominis“ sinodas sietinas su 1523 m. provincijos sinodu. 1523 m. provincijos Lenčycos sinodo nutarimai buvo viešai iškabinti Vilniaus katedros chore kanclerio scholastiko įsakymu. Apie tai žinome dėl to, kad 1524 m. paliepta juos nukabinti, nes vyskupas, būdamas Lenkijoje, į sinodą nepakviestas²⁰.

1525 m. gegužės 12 d. dar sykį kalbama apie būsimą sinodą ir su juo susijusią vizitaciją (vykdytojas – Jurgis Taliatas), kur bus klausoma byla prieš vyskupo kanclerį Jokūbą

¹⁵ Jonas Tylusis (lenk. *Cichy*) – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, F5-B16-2042; Jelno privilegija – *Acta primae visitationis...*, nr. 58 [52], p. 82–85.

¹⁶ *Acta primae visitationis...*, p. xxviii–xxx; nr. 23, p. 144–148; apie privilegijų, indultų teikimą Vilniuje ir įvairiose LDK vietose – ten pat, p. 139–144, 199, nuor. 507, 233–234; *Pergamentų katalogas...*, nr. 238, p. 99; nr. 241, p. 99–100; nr. 242, 244, p. 100.

¹⁷ *Acta primae visitationis...*, nr. 21, p. 141–143; nr. 11, p. 127.

¹⁸ *ACV*, § 150, p. 82.

¹⁹ Ten pat, § 340, p. 179.

²⁰ Ten pat, § 253, p. 139.

Staškovskį dėl parapijų apiplėšimo. Esą vizitacijos metu J. Taliatas tirs kanclerio veiklą ir praneš apie tai sinodui. Sinodas taip pat esą nuspręs dėl kalėjime liūdnei nukentėjusio Motiejaus Popeko bylos²¹. Galima palyginti šį ketinimą drausminti kanclerį su 1555 m. nelaimingai ir neteisėtai įkalinto nežinomos parapijos kun. Pauliaus byla, kurią sinodo metu iškėlė dvasininkų prokuroras. 1525 m. rudenį (spalio 6 d.) taip pat nuspręsta iki kito sinodo atidėti trijų bylų, susijusių su dominikonais ir pranciškonais, tyrimą. Kelti klausimai, kodėl dominikonai nesilaiko pažado, duoto vyskupui Albertui Taborui, savo lėšomis paskirti pamokslininką, teologijos mokslo magistrą Vilniaus katedrai, kodėl jie toliau laiko Trakų pilies altariją, nors ten pamaldų neatlieka, ir kodėl pranciškonai neklauso Leono X 1518 m. reikalavimų dėl vienuolių nekilnojamojo turto perdavimo vietas vyskupui, katedrai ir kapitulai. Leono X 1518 m. balandžio 11 d. bulės nuorašas įrašytas į pirmąją Kapitulos aktų knygą²². Spalio 11 d. nutarta sinodo metu įsteigti naują visuotinę rinkliavą visos vyskupijos dvasininkams, pavadintą katedrine (*cathedraticum*), skirtą apmokestinti / griūvančios, dar iki galo nepastatytos Šv. Stanislovo katedros statybos ir remonto darbams²³.

1527 m. provincijos dvasininkų atstovai susirinko posėdžiauti sinodiškai Lenčycyje (dabartinėje Lodzės vaivadijoje). Keletą klausimų iškėlė Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų atstovai. Kaip ir 1532 m. Lenčycyje bei 1539 m. Petrikave, 1527 m. Vilniaus dvasininkams atstovavo kanauninkas, Dolistovo klebonas, menų magistras Stanislovas Dambrovka. Tai, kas paminėta Lenčycos nutarimuose apie Vilniaus ir Medininkų vyskupijoms rūpinimas problemas dėl cerkvių statybos, tarpkonfesinių santuokų ir panašių reikalų, tikriausiai kilo iš Vilniaus kapitulos atstovo sinodui pateiktos ataskaitos, ir šios problemos, be abejo, atsispindi ir pačiuose Vilniaus statutuose. Sinodas taip pat svarstė Vilniaus ir Plocko vyskupų asmeninį reikalą, būtent, ar Gniezno ir Plocko prepozitai (Andriejus Kšickis (*Krzycki*) ir Jonas iš Lietuvos kunigaikščių) turės mokėti rinkliavą iš savo labai turtingų valdų. Svarstyta, kaip sinodas galėtų šiuos prelatus priversti mokėti šį mokestį – gal atskirti jų ūkvedžius (lot. *factores*) nuo Bažnyčios ar skelbti jų nemokėtas lėšas skola²⁴.

Žymiausias išlikęs iš Vilniaus sinodo kūrinių – 1528 m. Krokuvos Motiejaus Scharfenbergerio spaustuvės spaudinys – Vilniaus vyskupijos sinode sutarti ir sudaryti statutai, kurio pavadinime žodis „sinodas“ minimas du sykius: „Vilniaus vyskupijos statutai,

²¹ Ten pat, § 303, p. 158; 309, p. 160 (Taliatas); § 310, p. 160–161 (Popeko byla).

²² *ACV*, I, § 336, p. 174–175; Leono bulė – § XIX, p. 20; visas tekstas – ten pat, 11 priedas, p. 330–331.

²³ Ten pat, § 358.2, p. 198.

²⁴ 1527 06 21 kapitula paskyrė S. Dambrovką savo atstovu – ten pat, t. I, § 411, p. 223–224. Jo biograma – *LKD*, nr. 2195. Apie Lenčycos nutarimus, žr. B. U l a n o w s k i, min. veik., p. 51, § 29 (prepozitūra), § 43, s. 53 (pranciškonai).

kuriuos sinodiškai sudarė, įteisino ir patvirtino šviesiausiasis kunigaikštis bei dievobaimingiausias ponas Jonas iš Lietuvos kunigaikščių, Dievo malone Vilniaus vyskupas kartu su savo kapitulos nariais, sutinkant ir palaikant visai tos pačios vyskupijos dvasininkijai, vyskupijos sinode susirinkusiai²⁵.

Nors šiame spaudinyje sinodų veiksmi nei nustatinėti, nei aprašyti, tačiau kelis kartus jame minimi sinodo darbai. Pagal statutus kiekvienas klebonas turi jų turėti – neaišku, ar taip buvo. Verta pastebėti, kad statutų leidimas nepaskatino mediko ir vyskupo Pranciškaus Skorynos Vilniuje įsteigti lotyniškų tekstų spaustuve.

Jonas, „būdamas vyskupas, atidus ganytojas, turi vyskupijos kunigams teikti naudingus ir išganingus patarimus, dažname sinode susėdus su dievobaimingais prelatais, savo gerbiamaiais kapitulos nariais ir visa mūsų ištisos vyskupijos dvasininkija²⁶. Naujas vyskupo dar nepatvirtintas privačias bažnytines fundacijas būtina registruoti pas ordinara per keturis mėnesius nuo sinodo – sinodas, berods, buvo dar vienas privilegijų registravimo įrankis, proceso terminas. Statutuose numatytos tam tikros sinodo bausmės (lot. *poena synodalis*) kunigams – tiems, kurie delsia pateikti sakramentą ligoniams arba krikštyti silpnus kūdikius; kurie netinkamai elgiasi su Švenčiausiuoju Sakramentu; kurie santuoką liudija ne bažnyčioje, o privačiuose namuose ir leidžia stačiatikiams tuoktis su katalikais²⁶.

Kurių metų Vilniaus sinodas(-ai) sietinas(-i) su 1528 m. leidiniu, beveik neįmanoma nustatyti. Galima pastebėti, kad buvo tarpas tarp Gniezno provincijos sinodo svarstymų ir statutų paskelbimo. Taip pat aišku, kad nors Vilniaus sinodo tematika iš dalies sutampa su Lenčycos susirinkimo temomis, ne visi 1527 m. Lenčycos sinodo svarstymai, kurie laikomi privalomais visoms vyskupijoms (pvz., šventadienių sąrašas), atsispindi *ipsissimis verbis* Vilniaus statutų tekste.

1538 m. gegužės 19–23 d. Vilniaus sinodas

Verta atidžiau apžvelgti šio sinodo eigą. Pirmasis išlikęs detalus vietinio sinodo aprašymas gana išsamiai liudija 1538 m. Vilniaus vyskupijos dvasininkų susirinkimą, jo apeigas, tvarką, keltus klausimus. Šis sinodas gana tipišką ir nesunku jį palyginti su vėlyvesniu, 1555 m. Vilniaus vyskupijos dvasininkijos suvažiavimu arba su visuotine katalikų Bažnyčios praktika. 1538 m. gegužės 19–23 d. LDK sostinėje, kuri dar nebuvo

²⁵ *Statuta Vilmensis diocesis sinodaliter per illustrissimum principem et reverendissimum dominum Joannem ex Ducibus Lithuaniae, Dei gratia episcopum Vilmensem cum suo capitulo de totius cleri eiusdem diocesis pro sinodo diocesana congregati consensu ac voluntate edita, laudata atque approbata*, Impressum Cracoviae per Mathiam Scharffenbergk, 1528.

²⁶ J. S a w i c k i, *Concilia Poloniae...*, t. 2, s. 117, 124 § 9, s. 129 § 10, s. 131 § 13.

visai atsigavusi po pražūtingo 1530 m. gaisro, vyskupijos dvasininkai susirinko aptarti reikalų ir švęsti apeigų Šv. Stanislovo katedroje ir miesto parapijos Šv. Jono Krikštytojo bažnyčioje bei viešojoje erdvėje tarp šių dviejų šventovių.

1538 m. gegužės 12 d., jau po Poznanės, o kadaise Vilniaus vyskupo Jono iš Lietuvos kunigaikščių laidotuvių Vilniuje (prieš gegužės 9 d.), vietinio vyskupo kunigaikščio Pauliaus Alšėniškio ir kapitulos dėmesys sutelktas į klausimą, kaip toliau apmokėti nepigius katedros statybos darbus. Reikėjo atsilyginti italų architektui už paslaugas, o velionio vyskupo testamento vykdytojai jau leido suprasti, kad statyboms numatytų karalaičio lėšų liko nedaug. Likus vienai savaitei iki sinodo, generalinėje kapituloje susirinkę ordinaras su kanauninkais svarstė šį finansinį reikalą. Sinodo dalyviai turėjo paskelbti naują rinkliavą iš vyskupijos dvasininkų. Nuo kiekvieno jaučių kinkinio – po 12 grašių, nuo arklio (kas jaučių neturi) – po 6 grašius, nuo tuščios žemės, kurią dirba, – šešis grašius, nuo daržo – šeši, nuo smuklės (kurie daržo neturi) – trys; vikaras mokės po šešis, o ministras po tris grašius. Neturintys sau pavaldžių baudžiauninkų, pvz., altaristas arba mansionarius, mokės po pusę kapos grašių. Rinkliava mokėtina per dvejus metus, dviem lygiomis dalimis, kad našta būtų lengvesnė²⁷.

Ordinaras raštu kvietė kiekvieną vyskupijos dvasininką atvykti į Vilniaus katedrą arba kitą miesto šventovę aptarti svarbių reikalų. Tradiciškai tai būdavo būtinybė surinkti lėšų Bažnyčiai arba Valstybei remti, tokia labdaringa (savanoriška) rinkliava dvasininkų drausmei tikrinti, dvasinėms problemoms spręsti (pvz., erezijos grėsmę). Tokių raštų iš LDK neišlikę. Kaip jie atrodo, galima suprasti pagal kitų vyskupijų pavyzdžius – išliko Upsalos rankraštis-formuliaras²⁸. Tačiau žinome, kad 1558 m. spalio 5 d. Vilniaus vyskupas Valerijonas su kapitula įsakė išsiųsti vyskupijos dvasininkams šaukimus į sinodą, kuris turėjo susirinkti Vilniuje popiežiaus legato akivaizdoje 1559 m. sausio 15 d., t. y. po pusketvirto mėnesio, o 1563 m. vyskupas kanauninkus pakvietė laišku į sinodą²⁹. Tokiu atveju galima spėti, kad aptariamą Vilniaus sinodą pradėta organizuoti 1537/1538 m. žiemą.

²⁷ *ACV*, t. 2, l. 88/87r: *ut quilibet subditus ab uno jugo boum solvat grossos duodecim, ab equo, qui non habuerit boves – sex; a terra deserta, quam coluerit, sex; ab hortu sex, a taberna, quae non habuerit hortum, tres; vicarius – sex, et minister tres grossos. Quilibet vero qui non habuerit homines beneficiatus (ut pote, altarista, mansionarius) dimidiam sexagenam grossorum de suo beneficio solvat et contribuat. Et ne clerus graviari videatur, hanc contributionem dimidiare et intra duos annos exigere et colligere sua illustris ac reverendissima paternitas voluit ac decrevit. Hoc est, primo anno dimidiam partem et alteram dimidiam secundo anno annis se se immediate sequentibus componere ac contribuere mandavit.*

²⁸ *Formularz z Uppsali. Późnośredniowieczna księga formularzowa biskupstw pruskich*, komentarz i edycja R. Biskup, Toruń, 2016, nr 327–328, s. 258–260; nr 349, 351, s. 275–277; nr 391–393, s. 298–299.

²⁹ *ACV*, t. 3, l. 205v–206: *ex mutuis tractatibus inter se occasione synodi dyocesane inter se habitis ut habeant cum quo coram legato Sedis Apostolice seu Synodo provinciali apparere, synodum predictam dyocesanam celebraturam seu celebrandam Dominica secunda post festum Epiphaniarum proximam quod futurum est anno Domini millesimo quingentesimo [!] quinquagesimo nono, indic[ti]one secunda,*

Vilniaus sinodas trukdavo 3–5 dienas; neretai dėl aiškių praktiškų reikalų tai sutapdavo su neeiline, o kartais net su eiline kapitulos žiemos (Grabnyčių – vasario 2 d.), pavasario (gegužės mėn.) arba rudens (šv. Stanislovo relikvijų perkėlimo – rugsėjo 27 d.) sesija, nors sykais, pvz., 1542 m., kapitulos sesija nukelta³⁰. 1538 m. pavyzdys gana tipiškas. Sekmadienį, gegužės 19 d., Vilniaus ordinaras Paulius Alšėniškis kartu su Lucko vyskupu, Vilniaus kantoriumi Jurgiu Chvalčevskiu su kitais prelatais, kanauninkais bei visa į sinodą atvykusia dvasininkija susirinko veikiausiai katedroje. Tai buvo ketvirtasis Velykų sekmadienis, kai giedamos šv. Mišios *Cantate*, o liturginė spalva – balta. Po Mišių visi grįžo į savo buveinę. Galima tik įsivaizduoti, kaip sinodas veikė miesto gyvenimą, kur susirinkę dvasininkai apsigyvena vienuolynuose, smuklėse, kitose patalpose. Kitądien, pirmadienį, gegužės 20 d., vyko pirmoji sinodo sesija. Visi susirinko Šv. Jono bažnyčioje, nes katedra dar buvo nepilnai atstatyta po 1530 m. gaisro. Skamba didysis varpas, kunigai pasipuošę choro rūbais (kamža su stula). Sufraganas, Kafos vyskupas Feliksas, gieda Šv. Dvasios Mišias bei kitas iškilmingas pamaldas, pavyzdžiui, psalmes ir himną *Veni Creator Spiritus*. Pagal labai seną Bažnyčios tradiciją tokios Mišios giedamos prieš kapitulos posėdį arba kardinolų konklavą³¹. Paskui abiejų teisių daktaras, kanauninkas Vaclovas Čirka sako pamokslą (*contio*). Sinodo dalyviai grįžta į savo buveines³².

Antradienio (gegužės 21 d.) rytą visa dvasininkija (*universus clerus*) susirinko dar kartą Šv. Jono parapijėje bažnyčioje, kur klausėsi teologijos profesoriaus, Vilniaus Šv. Dvasios dominikonų vienuolyno prioro tėvo Valerijono prakalbos-pamokslo (*oratio*). Tradiciškai Krokuvos vyskupijos sinodo antrą dieną pamokslą skaitydavo universiteto profesorius. Tuo metu Vilniuje nebūta jokios aukštosios mokyklos, todėl sinodo

constituerunt et decreverunt ac literas pro intimacione eius per dyocesim dirigendas fore mandaverunt. Šiuo atveju popiežiaus Pauliaus IV legatas, Satriano ir Kampanijos vysk. Kamilas Mentovatis (*Camillo Mentovato*). Plg. H. D. Wojtyśka, *Papiestwo–Polska 1548–1563 Dyplomacja*, Lublin, 1977, s. 112–118. 1561 03 04 popiežiaus legatas Kamerino vysk. Berardas Bongiovanis (*Berardo Bongiovanni*) dalyvavo Varšuvos provincijos sinode (ten pat, p. 140–154), kur LDK atstovavo Vilniaus kan., menų magistras, teisės bakalauras Stanislovas Narkuskis, Žemaičių kan. Grigalius Červa (*LKD*, nr. 501) ir Lucko kan. Jonas Rečickis (ten pat, nr. 913) – B. Ulanowski, min. veik., p. 132/456. 1563 m. kvietimas: *infra sessionem in Sacra Synodo diaecesana per reverendissimum in Christo patrem et dominum ... episcopum Vlnensem certis patentibus suae reverendissime paternitatis processuum literis indicta*. – Žr. priedą, p. 29.

³⁰ 1542 m. pavyzdys – žr. nuor. 5; Lenkijoje sinodai truko 2–3 dienas. – L. Zygnier, *Życie synodalne metropolii Gnieźnieńskiej oraz diecezji pruskich i frankońskich końca XIV i pierwszej połowy XV wieku* (Uwagi na marginesie najnowszych badań), cz. 2, *Saeculum Christianum* 28, z. 2 (2021), s. 32–49, čia p. 34.

³¹ Ten pat, p. 35; 1554 09 28: *ACV*, t. 3, l. 70; 1571–1573 m. Mišios šv. Dvasios garbei giedotos prieš Vilniaus kapitulos posėdį: *eodem in mane ad pulsum maioris campanae post celebrationem de Sancto Spiritu sacre misse fuit inchoatum generale capitulum*; LMAVB RS, F43-213, *ACV*, t. 5, l. 24, 36, 87. Tokiu būdu susirinkę dvasininkai prašo Dievo įkvėpti juos svarstymams.

³² *ACV*, t. 2, l. 92/91.

pamokslininko pareigas ėjo vietinis teologas, dominikonas. 1500 m. vyskupas Albertas Taboras įpareigojo Vilniaus dominikonų priorą paskirti katedros pamokslininką. Per laiką ši tradicija išblėso, bet 1525 m. spalio mėnesį Jonas iš Lietuvos kunigaikščių atnaujino šį reikalavimą, paskyręs aptarti jį ateinančiame sinode³³. Po pamokslo paskelbta naujoji rinkliava, o jos aptarimas atidėtas kitam rytui.

Trečiadienio rytą kanauninkas, magistras Valentinas Pilznietis skaitė jau trečiąjį sinodo pamokslą (*sermo*), o susirinkę dvasininkai patvirtino naują rinkliavą su sąlyga, kad nebus staigmenų, pavyzdžiui, nebus reikalaujama iš dvasininkų atskiro mokesčio *pro republica* valstybės reikalams. Šiuo atveju balsavimas dėl rinkliavos būtų atliktas pagal pirmumą (pareigų – prelatų, o paskui vyresnumo, kanauninkavimo stažo), kaip rodo vėlyvesnis pavyzdys. 1555 m. sinode aptariant mokesčio klausimą, savo balsą pirmas atidavė sinodo pirmininkas, Žemaičių vyskupas, Vilniaus kanauninkas Vaclovas Virbickis, paskui Vilniaus prepozitas Jonas Domanovskis, arkidiakonas Juozapas Jasinskis, kustodas Paulius Višenskis. Paskui kiti kanauninkai balsavo pagal vyresnumą (jų išrinkimo kapitulos nariu data nurodyta skliausteliuose): Jonas Vierbkovskis (1547), Albertas Narbutas (1550 m. vasaris), Stanislovas Narkuskis (1550 m. rugsėjis), Baltramiejus Sabinas (1551 m. liepa), Albertas Grabovskis (1552 m. birželis); kanauninkų sąrašo gale minimi kun. Motiejus Dobratickis (1537) – *canonicus extra numerum*; ir Jonas (Voverè) Krokuvietis (1524) – *canonicus de mensa* (t. y. kanauninkas, išlaikomas ne iš kapitulos lėšų, o iš vyskupo pajamų). Paskui atėjo vyskupijos dvasininkų atstovo – prokuroro, Dusetų ir Subatninkų klebono Pauliaus Skaševskio eilė išsakyti dvasininkų nuomonę³⁴. Tokios tvarkos nesilaikyta, todėl turime žinias tik iš 1563 m. sinodo. Tuomet Vilniaus vyskupas sufraganas, Metonos vyskupas ir Vilniaus kantorius Jurgis Albinas triukšmingai atsistatydino iš vyskupo pareigų dėl to, kad turėjo balsuoti pagal prelatų eilę kaip kantorius, o ne prieš visus prelatus, kaip vyskupas sufraganas (žr. p. 25–26).

Kitą dieną, ketvirtadienį, gegužės 23 d., vyko vieša iškilminga sinodo tėvų procesija nuo Šv. Jono bažnyčios iki pat Šv. Stanislovo katedros. Regis, sinodas buvo viešas įvykis, miesto reginys, turėjęs platesnę įtaką sostinės visuomenei. Katedroje ordinaras Paulius Alšėniškis paskelbė atleidimą tiems, kurie dėl įvairių priežasčių, pavyzdžiui, didelio atstumo nuo sostinės negalėjo atvykti į Vilnių. P. Alšėniškis maloniai atleido tinkamai atgailavusius nuo baismės dėl vyskupo malonei rezervuotų nuodėmių³⁵. Neaišku, ar šis

³³ *ACV*, I § 336. 1552 11 04 popiežius Julijus II įsakė Vilniaus dominikonams atlikti katedros pamokslininko pareigas – LMAVB RS F6-203 (*Pergamentų katalogas...*, nr. 526, p. 207–208). Vėliau tarp Vilniaus katedros pamokslininkų buvo dominikonai Izaijas (*LKD*, nr. 527), Kiprijonas Wiliskis (ten pat, nr. 1108).

³⁴ *ACV*, t. 3, l. 88r–90r.

³⁵ Pagal vysk. Jurgio Radvilos 1582 02 25 ganytojišką laišką, tokios nuodėmės būtų erezija: eretikų knygų skaitymas arba turėjimas; dvasininkai, privalantys užsiimti sielovada ir vyskupui neleidus nereziduoja

atleidimas – Jono iš Lietuvos kunigaikščių 1530 m. atlaidos rašto prisidedantiems prie katedros atstatymo tęsinys. Visoms pamaldoms pasibaigus, vyskupas Alšėniškis dvasininkų paragino gerai laikytis ir palaimindamas visus dalyvius uždarė sinodą³⁶.

Būtų galima taip ir baigti, aptarus 1538 m. sinodo istoriją, bet svarbu apžvelgti, kokios buvo jo pasekmės. Janas Kurczewskis pastebėjo, kad rezultatai buvo menki. Nei vyskupas, nei prelatai, nei daugelis kitų pinigų nemokėjo. 1539 m. rugsėjo 29 d. kapitulos posėdyje pranešta, kad joks vyresnis prelatas, tarp jų ir pats vyskupas, nesumokėjo sinode paskelbtos rinkliavos katedros remontui, o vyskupijos dvasininkai nemokės tol, kol savo dalies neskirs vyresnieji³⁷. Praėjus dar vieneriems metams, 1540 m. rugsėjo mėn., karalius reikalavo, kad dvasininkija trejus metus mokėtų seime paskelbtą rinkliavą, ir prižadėjo, kad paskui gerbs Bažnyčios laisves, pagal kurias dvasininkija neturėtų mokėti tokių rinkliavų. Karalius žadėjo prisidėti prie katedros remonto³⁸.

1539 m. balandžio 21 d. Vilniaus kanauninkai ir Vilniaus vienuolių atstovai susirinko *capitulariter* išrinkti savo atstovą į Petrikave vykiantį provincijos sinodą, kur primas, Gniezno arkivyskupas Jonas Latałskis pakvietė dvasininkus svarstyti, kaip išrauti ereziją iš Lenkijos ir Lietuvos vyskupijų. Vilniui vėl, kaip 1523 bei 1527 m., atstovavo kanauninkas magistras Stanislovas Dambrovka³⁹.

Apie kitus du Vilniaus sinodus P. Alšėniškio laikais mažai žinoma. 1542 m. kapitulos rudens posėdis buvo nukeltas iki spalio 4 d., nes prieš tai įvyko vyskupijos sinodas. Kas buvo svarstoma – neturime duomenų. 1546 m. sinodo nutarimus žinome vien dėl to, kad juos svarstė 1555 m. sinodo dalyviai, bet paties sinodo aplinkybės lieka neaiškios⁴⁰.

savo parapijoje; dvasininkai su beneficija, kurie kanoninių valandų neskaito, tie, kurie teisme teikia netikrus liudijimus arba už teismo ribų neteisingai liudija raštu; dievobaimingų testamentų negerbimas, burtininkystė, piktybių dvasių šaukimas, sąmoningas prietarų naudojimas – J. S a w i c k i, *Concilia Poloniae...*, t. 2, s. 138.

³⁶ *ACV*, t. 2, l. 92/91v; apie sinodo ceremoniją žr. L. Z y g n e r, *Życie synodalne metropolii Gnieźnieńskiej oraz diecezji pruskich i frankońskich końca XIV i pierwszej połowy XV wieku* (Uwagi na marginesie najnowszych badań), cz. 1, *Saeculum Christianum* 28, z. 1 (2021), s. 14–37; to paties, *Późnośredniowieczne synody narzędzem reformy Kościoła, Ecclesia semper reformanda. Kryzysy i reformy średniowiecznego Kościoła*, red. T. Gałuszka OP, T. Graff, bp G. Ryś, Kraków, 2013, s. 423–441. Kartais procesija vykdavo po pirmosios sesijos. Žr. to paties, *Życie synodalne metropolii Gnieźnieńskiej...*, cz. 2, s. 35. Apie vysk. Jono atlaidų raštą žr.: S. C. R o w e l l, *Jogailaičių dinasto Jono iš Lietuvos kunigaikščių sąsajos su Vilniaus katedra, Źenklai, simboliai, prasmės: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimai pagalbinų istorijos mokslų aspektu*, sud. R. Čapaitė, G. Zujienė, Vilnius, 2019, p. 135–136.

³⁷ J. K u r c z e w s k i, *Kościół zamkowy...*, t. 1, s. 39–40. 1539 m. Dvasininkų nuostata – *ACV*, t. 2, l. 121/118v: *Contributionis pro fabrica ecclesiae non solutae in maiores translato*.

³⁸ *ACV*, t. 2, l. 136/133v–137/134r: *contributione, quam sacra regia maiestas ad triennium cum toto senatu huius ducatus contribuendam laudavit et constituit, quantum ad hanc quam subditi cleri debent solvere et contribuere...*

³⁹ Ten pat, l. 116/113v–117/114r.

⁴⁰ Žr. toliau p. 20–21.

Nežinoma, ar 1546 m. sinodo svarstymai lėmė tai, kas pranešta 1547 m. Petrikave įvykusiame provincijos sinode. 1547 m. rugsėjo 15 d. provincijos sinodo Lenčycoje metu kalbėta apie erezijos pavojų Vilniaus vyskupijoje. Sinodas nutarė Vilniaus vyskupą įpareigoti įkalbėti valdovą, kad išstremtų nuteistą eretiką Lauryną Nesantaiką (*Laurentius Discordia*) iš karaliaus rūmų, uždrausti Laurynui pamokslus sakyti Vilniaus bažnyčiose ir nubausti jį pinigine bauda (1000 markių, mokėtinų Gniezno arkikatedros statyboms). Tuomet LDK vyskupijoms atstovavo Vilniaus, Medininkų ir Lucko kanauninkai Stanislovas Narkuskis (klaidingai įrašytas kaip *Naranski*), Kasparas Zatorietis ir Mykolas Zakševskis⁴¹.

1554 m. rugpjūčio 31 d. kapitulos posėdyje Jonas Domanovskis broliams kanauninkams perskaitė du vyskupo laiškus: apie artėjančią provincijos sinodą Petrikave ir apie katedros pamokslininko paskyrimą⁴². Vyskupas priminė, kad vyskupijoje jau beveik šešerius metus vietinio sinodo nebūta, nors kapitula siuntė atstovą į daugelį provincijos dvasininkų sąskrydžių. Dabar Vilniaus atstovui reikia informuoti, kaip atsakyti į sinodo tėvų klausimus dėl praeito provincijos sinodo nutarimų⁴³. Reikia manyti, kad prieš tai paskutinis Vilniaus sinodas vyko 1546 m., o jo nutarimai buvo svarstomi 1555 m. Grabnyčių suvažiavimo metu⁴⁴. 1554 m. provincijos Petrikavo sinodui ruošiasi ilgai. Vyskupas kapitulai parašė mažiausiai du laiškus šia tema. Juos kanauninkai skaitė 1554 m. rugpjūčio 31 d. ir rugsėjo 28 d., o praėjus savaitei S. Narkuskis paskirtas Vilniaus atstovu spalio 4 d. kapitulos posėdyje⁴⁵.

⁴¹ W. Wiślicki, Andrzej na Więcborku Zebrzydowskiego biskupa Włocławskiego i Karnkowskiego korespondencja z lat 1546–1553, *Acta Historica res gestas Poloniae illustrantia*, t. 1, Kraków, 1878, nr 825, s. 446–451; I. Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius, 1999, p. 148, 250. Kan. Kasparas žinomas dar iš Gniezno teismo knygos – S. C. Rowell, *Fr Mažvydas, Žemaitija and the Consistory Appeal Court, 1525–1539*, *Acta historica Universitatis Klaipedensis*, 2018, t. 35, p. 163–188, čia p. 177 ir nuor. 43. Zakševskis – *LKD*, nr. 1634.

⁴² 1554 04 22–24 vyko Lucko sinodas, kur pasmerkta protestantų ererzija; žr. *LKD*, nr. 2021, p. 339; J. Sawicki, *Concilia Poloniae...*, t. 3, s. 6.

⁴³ 1554 11 07 Petrikave Gniezno arkivyskupo Mikalojaus Dziežgovičiaus sušauktame sinode Vilniaus vyskupui atstovavo kan. Stanislovas Narkuskis, o Medininkų ordinarui – kan. Jonas [Jomantaitis] iš Šalčininkų; Lucko – kan. Jonas Rečičkis – J. Sawicki, *Ze studiów nad zbiorem Karnkowskiego: nieznanne uchwały z kongregacji piotrkwskiej z 7 listopada 1554 r.*, *Przegląd Historyczny*, r. 37, 1948, s. 227–242, čia p. 241, 242.

⁴⁴ *ACV*, t. 3, l. 68v–69v, čia l. 69r: *attento eo, quia synodus diocesana non est a sex annis intra vel ultra premissa neque celebrata, et quod etiam ad priores multas synodus provinciales expediebant et mittebant ac nuntiis viaticum non dederant*.

⁴⁵ Ten pat, l. 68v, 71, 74ap.

1555 m. vasario 4–6 d. Vilniaus sinodas

1555 m. sausio 25 d. Vilniaus vyskupas Paulius Alšėniškis, suprasdamas, kad pats dėl pablogėjusios sveikatos būsimame sinode dalyvauti nesugebės, paskyrė Žemaičių vyskupą Vaclovą Virbickį jį pavaduoti kaip sinodo pirmininką⁴⁶.

1555 m. vasario 4 d., pirmadienį, V. Virbickis, Vilniaus sufraganas J. Albinas, prelatai, kanauninkai ir visa dvasininkija susirinko „įprastoje vietoje“, Šv. Stanislovo katedroje, kur giedojo šv. Mišias Šv. Dvasios garbei. Pirmą sinodo pamokslą skaitė dr. Martynas Kurekas, kontroversiškas asmuo, kurį nuo 1554 m. liepos 11 d. vyskupas siekė paskirti katedros pamokslininku, nors kanauninkai prieštaravo⁴⁷. Dar 1555 m. gegužės mėnesį M. Kurekas stengėsi dalyvauti kapitulos posėdyje kaip kanauninkas, bet nesėkmingai⁴⁸. Po pamokslų vyskupo kancleris Stanislovas Narkuskis susirinkusiems dvasininkams skaitė nutarimus, dėl ko teks balsuoti. Dvasininkų atstovas (*procurator*), Dusetų ir Subatninkų klebonas Paulius Skaševskis paprašė pateikti nutarimų nuorašą ir atidėti balsavimą kitai dienai⁴⁹. Visi grįžo pietų į savo buveinę. Berods, maistas ir apgyvendinimas buvo svarbūs sinodo elementai ne vien dėl fizinių, bet ir dėl bendravimo poreikių⁵⁰.

Antradienį, vasario 5 d., vyko antroji sesija, kurioje, berods, daugiau spęsti ilinų dalyvių reikalai. Vyskupų, prelatų, kanauninkų ir visos dvasininkijos akivaizdoje paprastų dvasininkų atstovas kun. P. Skaševskis iškėlė neteisėtai įkalinto „kunigo Pauliaus“ bylos klausimą. Neva dvasininkas neteisėtai kalėjo vyskupo karceryje jau beveik metus. Vyresnieji žadėjo bylą peržiūrėti, reikalaudami visų pirma spęsti kitus reikalus, ypač paminėtus nutarimus. P. Skaševskis pasiūlė aptarti 1546 m. sinodo nutarimus. Vyresnieji prašė jų nuorašo, o P. Skaševskis teigė juos paskutinio sinodo metu perdavęs arkidiakonui Juozapui Jasinskiui. Šis teigė juos savo ruožtu atidavęs vyskupo notarui Jonui Strembo-

⁴⁶ Ten pat, l. 83ap.

⁴⁷ LKD, nr. 1322; ACV, t. 3, l. 62v–63 – 1554 07 11 vyskupas kėlė daktaro Martyno Kureko kandidatūrą į katedros pamokslininkus, bet kanauninkai prieštaravo, kad jis čirškiantis (*raucus*), nesėdi vienoje vietoje. Toks M. Kureko (lenk. „gaidys“) apibrėžimas gali būti žodžių žaismas; ACV, t. 3, l. 68v, 69; 1554 08 31 vyskupas pristatė savo pasiūlytą kandidatą į katedros pamokslininkus, bet kanauninkai klausimą atidėjo esą dėl mažo ten esančių kapitulos narių skaičiaus.

⁴⁸ ACV, t. 3, l. 94v: 1555 04 27 vyskupas siūlė M. Kureką paskirti kanauninku; l. 96v: 1555 05 09 M. Kurekas bandė dalyvauti kapitulos posėdyje. Kodėl P. Alšėniškis globojo šį žmogų – neaišku.

⁴⁹ *Praxis exactissima dioeceseanae synodi cum Theoria celebranda in quatuor distributa partes, Auctore Bartholomeo Gavanto Mediolanensi*. Romae: Apud Franciscum Caballum, MDCXXVIII, cap. 26: De procuratore: *Ut quiete, sine tumultu agantur omnia, solet alicubi deputari ab episcopo procurator cleri, ad quem adeat clerus ut eius nomine cum episcopo communi nomine agat in synodo*. Nors šis leidinys pasirodė praėjus daug metų po Tridento susirinkimo, iš esmės sinodo papročiai nesikeitė nuo XVI a.

⁵⁰ ACV, t. 3, l. 84v: *Et tandem clerus se ad prandia hospiciorum suorum contulit*. Tokia savotiška „pietų pertrauka“ minima ir lenkų sinodų aprašymuose. Paskui skelbiama sinodo dienotvarkė – L. Z y g n e r, *Życie synodalne metropolii Gnieźnieńskiej...*, cz. 2, s. 35.

šui. Galų gale P. Skaševskis pažadėjo visos dvasininkijos vardu nutarimus pristatyti kitą dieną. Tuo tarpu sinodo dalyviai svarstė būtinybę surinkti pinigų, kad galėtų finansuoti atstovo kelionę į provincijos sinodą (Petrikave). Sprendimą nutarė priimti kitą dieną – taip ir padaryta; vasario 6 d. sinodas patvirtino labdaringą rinkliavą ir kiekvienas be išimties dvasininkas pažadėjo būsimam atstovui duoti po du grašius kelionei į Petrikavą. Pinigus reikėjo mokėti prieš sinodo dalyviams išvykstant iš Vilniaus miesto⁵¹. Keltas klausimas dėl pasauliečių, neturinčių jokių įgaliojimų (*laicos non ordinatos*), užimančių bažnytinius turtus, ir dvasininkus, apleidžiančius pamokas savo beneficijoje ir naikinančius bažnyčios turtą. Vienbalsiai sutarta visą reikalą perduoti ordinarui. Paskui Valkavisko klebonas Ambraziejus Nemčinavičius⁵² pats iškėlė savo skundą dėl neįvardyto pirmtako, neįvardytam pasauliečiui perleidusio jo parapijos nekilnojamąjį turtą. Neaišku, kokiomis teisėmis šį turtą dabar valdė didikas Gradovskis. Galų gale sinodas pripažino A. Nemčinavičiaus teisę į apskūstą turtą⁵³. Vasario 6 d. sinodo dalyviai klausė A. Nemčinavičiaus giminaičio (brolio) bylą. Mirusio Vilniaus kanauninko Vaclovo Čirkos, taip pat kilusio iš Valkavisko, testamento vykdytojas, kanauninkas mgr. Stanislovas Gabrielaitis Narkuskis reikalavo, kad Valkavisko miestietis Albertas Nemčinavičius grąžintų kanauninko paskolintus pinigus. Byla perduota ordinarui, kurio kompetencijai būdavo rezervuojami tokie testamento reikalai⁵⁴. Neturėtų stebinti, kad pats vyskupas buvo skolininkas. Vilniaus kanauninkas, šv. Kazimiero išdo prižiūrėtojas kun. Jonas Vierbkovskis paskelbė, kaip senokai (t. y. 1548 m. liepos 7 d.) kunigaikštis P. Alšėniškis iš paminėto išdo pagal chirografo pobūdžio skolraštį pasiskolino 100 kapų grašių ir delsė juos grąžinti. Valdovas pats reikalavo šias lėšas sugrąžinti, grasindamas vyskupui pritaikyti sinodo bausmes⁵⁵. 1542 m. kovo 6 d. Niedvedicuose P. Alšėniškis parašė laišką Juozapui Jasinskiui, minė-

⁵¹ *ACV*, t. 3, l. 85v–86r: *Decretum contra plebanos, laicos et alios in beneficiis suis non residentes et divina officia negligentes, bonorum ecclesiasticorum vastatores et dilapidatores*; 91v: *universus clerus contributionem petitam pro legato ad provintialem synodum missurum [! missuro ?] quilibet de beneficio suo, neminem eximendo, per duos grossos cessit et dare se non discedendo de civitate Vilnensi promisit et submisit et obligavit*. 1551 m. vyskupas su kapitula tokiam atstovui suteikė 20 kapų grašių – žr. 74 nuor.

⁵² Nemčinavičių pavardė dažna tarp XVI a. Valkavisko klebonų ir Vilniaus kanauninkų – kun. Ambraziejus Vaclovaitis, kan. Mikalojus (fl. 1576–1592), kun. Mikalojus (fl. 1596–1613), kanauninko sūnėnas – *LKD*, nr. 168, 1579, 1599. 1548 m. minimi 4 Valkavisko pavieto bajoro Vaclovo Nemčinavičiaus sūnūs: Albertas, Ambraziejus, Kristupas, Petras – A. B o n i e c k i, *Poczet rodów w Wielkim Księstwie Litewskim w XV i XVI wieku*, Warszawa, 1887, s. 203, cituojant Lietuvos Metriką, Knygą 62.

⁵³ *ACV*, t. 3, l. 86r–ap. Kun. Ambraziejus taip pat bylinėjosi su kitu bajoru, Jonu Kločka Podoroskiečiu bei jo sūnumis dėl užgrobtų Podorosko baudžiauninkų – LMAVB RS, F6-207; 1554 10 13, R. J a s a s, *Pergamentų katalogas*, nr. 540, p. 213–214. Jo sūnus – kun. Feliksas Kločka, *LKD*, nr. 450. Podoroskas – Valkavisko raj. kaimas. 1562 m. Ambraziejus apkaltino Valkavisko miestietį šmeižtu – ten pat, nr. 168.

⁵⁴ *ACV*, t. 3, l. 90ap.

⁵⁵ Ten pat, l. 91r–ap. P. Alšėniškio skolraštis spausdintas pagal 1552 01 26 šv. Kazimiero išdo ataskaitą – *Acta primae visitationis...*, p. 160. P. Alšėniškis pažadėjo pinigų grąžinti *de paenis clericorum synodalibus*

damas panašią sumą, kurią nenoriai paaukos katedros statyboms, nes jis senos bažnyčios nenugriovė ir nežadėjo naujos pastatyti savo lėšomis. Jo išdas tuščias. Galima įtarti, kad ordinario priekaištas skirtas Jonui iš Lietuvos kunigaikščių⁵⁶.

Savo atstovaujamų klebonų (*principalium*) ir visos dvasininkijos vardu prokuroras protestavo dėl balsavimo rinkliavos klausimu. P. Skaševskis teigė, kad jie sutikiantys, jeigu bus tik viena rinkliava, ją patvirtins provincijos sinodas ir karalius pagerbs dvasininkus bei apgins Bažnyčios neliečiamybes. Tačiau praeitame (provincijos) sinode (t. y. 1554 m. lapkričio 7 d. Petrikave) karaliaus akivaizdoje joks vyskupas Bažnyčios laisvių neapgynė nė žodeliu (*minimum verbum*). Šie duomenys įrašyti į kapitulos aktų knygą su antrašte *Protestatio procuratoris totius cleri*⁵⁷. Berods, sinodas buvo vieta, kur kritikuota valdžia. Savaiame aišku, tai nereiškia, kad kanauninkai patys prieštaravo tokiam požiūriui į mokesčių politiką. 1557 m. provincijos Petrikavo sinode Vilniaus vyskupijos atstovas protestavo prieš bendrą lenkų ir lietuvių rinkliavą; atrodo, kad 1556 m. Lovičiuje šis klausimas nebuvo svarstomas⁵⁸.

Paskutinę sinodo dieną, vasario 6-ąją, Šv. Stanislovo katedroje susirinkusi dvasininkija giedojo šv. Mišias šv. Daratos garbei prieš pradėdami trečiąjį posėdį. P. Skaševskis perskaitė 1546 m. nutarimus, prašydamas visų patvirtinimo. Konkrečiai nutarta, kad oficialai dvasininkų neįžeidintų; kad negalima pasauliečių atleisti bylose su dvasininku, jeigu pats dvasininkas nedalyvauja procese; vizitatorius paskirtinas pagal provincijos statutus. Į klausimą apie testamentu paliktus daiktus vyresnieji neatsakė. Erezijos tyrimas paliktas vyskupo kompetencijai. Vyresnieji nieko neatsakė dėl oficialių veiksmų prieš kilmingus dvasininkus, dėl ištisis metus galiojančių dvasininkų pasmerkimų; vyresnieji neneigė (tiksliau neįvardytų) pastabų apie ordinario galias; sutarta, kad Vilniaus mieste turėtų veikti vyskupo pavaduotojas dvasiniams reikalams ir kad kiekviename vyskupijos

ac etiam charitativo subsidio. Chirografas – raštas, dažniausiai skolraštis, kurio pergamentas arba popierius perkerpamas į dvi dalis per patį tekstą, kad ateityje, abi dalis sujungus, matytųsi, jog tekstas nepadirbtas.

⁵⁶ 1542 03 06 Niedviedicai, P. Alšėniškio laiškas Vilniaus arkidikonui Juozapui Jasinskiui. Data – pirmadienis po antrojo gavėnios sekmadienio 1542 m. J. Kurzewskis klaidingai rašo „penktadienis“ po sekmadienio: J. K u r c z e w s k i, *Kościół zamkowy...*, t. I, s. 42. Visas tekstas – *Listy polskie XVI wieku ze zbiorów Władysława Pociechy, Witolda Taszyckiego, Adama Turasiewicza*, red. K. Rymut, t. 1: *Listy z lat 1525–1548*, Kraków, 1998, nr 98, s. 249–251.

⁵⁷ *ACV*, t. 3, l. 90r–v: *procurator totius cleri protestatus est etiam de dandis votis suorum principalium, dominorum plebanorum et totius cleri. Illicque incontinenti nomine totius cleri votum praebendo in unam contributionem... ea tamen conditione, si eam synodus provincialis, qui [!] pro [!] foribus est, laudaret et sua Regia Maiestas in clerum aliquem respectum haberet et circa immunitates ecclesiasticas et libertates eundem clerum conservaret. Sed antea in proxima praeterita synodo..., cum fuerant coram Maiestate Regia de causa immunitatum ecclesiasticarum, nullus episcoporum minimum verbum dixit*. Petrikavo sinode Vilniaus vyskupijai atstovavo kan. S. Narkuskis – žr. 43 nuor.

⁵⁸ Žr. p. 24.

dekanate būtina išrinkti kaimo oficialą arba *pedaneus*, kuriam sinodo nutarimu duotinas galiojimų raštas. Būtina dvasininkų laisves patvirtinti, ir jei tik pasveiks, vyskupas turi šį reikalą aptarti su valdovu. Galų gale vyresnieji pažadėjo nuspręsti, kaip įvertinti seime paskelbtą rinkliavą⁵⁹.

Sinodo tėvų balsavimas dėl valstybinių mokesčių, švelniai pavadintų savanoriškomis labdaringomis rinkliavomis, buvo neretas atvejis. 1559 m. valdovo išdas surinko daugiau kaip 790 kapų grašių sidabrinės mokesčio iš Vilniaus vyskupijos dvasininkų. Atsižvelgiant į tai, kaip valdovas ir bajorija globojo Bažnyčią teikdama visokių turtų ir dovanų, dvasininkai vargu ar galėjo nesutikti su tokiais Seime patvirtintais finansiniais reikalavimais. Vis dėlto išlikęs 1555 m. sinodų šaltinis leido įžvelgti labiau niuansuotą vaizdą. Kaip vyskupas, prelati ir kanauninkai balsavo eilės tvarka pagal savo pareigybes (pirmas vyskupas, paskui prelati ir t. t.), jau pastebėjome. Čia verta atkreipti dėmesį, kad sinodo notaras įrašė tiksliau, kad 11 iš 13 vyresniųjų balsavo dėl rinkliavos. Apie sufragano Jurgio Albino ir kanauninko Baltramiejaus Kauniečio nuomonę neturime jokių duomenų. Savaiame aišku, kad visi prelati ir kanauninkai pripažino būtinybę pinigais remti valdovo karą prieš maskolius (Domanovskis). Vis dėlto kai kurie dvasininkai patikslino savo atsakymą. Tokia rinkliava turėtų būti saugoma katedros izde, o pinigai perduodami valdovui vien tik iškilus pavojui valstybei (Virbickis, Vierbkovskis); prelati norėjo apsaugoti Bažnyčios laisves ir neliečiamybę tiek nuo valdovo, tiek nuo didikų pretenzijų. Valdovo gydytojas Baltramiejus Sabinas norėjo žinoti, ar mokestis jau galioja, o Žemaičių vyskupas V. Virbickis jam paaiškino, kad iš tiesų rinkliava dar negalioja, bet seime didikai ją aprobavo. B. Sabinas reikalavimui neprieštaravo, bet pabrėžė, kad kas nors turėtų valdovui priminti apie Bažnyčios laisves ir neliečiamybę. Savo ruožtu A. Narbutas teigė, kad didikų manymu, dvasininkai, gavę (nekilnojamojo) turto iš bajorų (palikimą, dovanų), turi panašią pareigą kaip diduomenė mokėti mokesčių nuo tokio turto valstybei ginti. Tačiau A. Narbutas atkirto, kad nėra taip, nes dvasininkai atlieka darbus už iš globėjų gautą turtą (žemės plotą, baudžiauninkų šeimas, pinigus) – laiko pamaldas, skelbia Dievo Žodį, krikštija, klauso išpažinčių, teikia kitas dvasines paslaugas; tiesa, didikai ir bajorai kovoja prieš valstybės priešus, bet pasibaigus karui, jie nieko nedirba. A. Narbutas taip pat kaip pavyzdį pasitelkė Vytauto politiką. Nors Vytautas valdė tik vieną Lietuvos kunigaikštystę ir jokios Lenkijos karalystės, tačiau jis keletą sykių kovojo su maskoliais ir totoriais be jokių rinkliavų⁶⁰. Kai kuriuos kanauninkus erzino rinkliavos reikalavimo būdas: Motiejus Dobratickis „atsiminė“, kad kadaise

⁵⁹ *ACV*, t. 3, l. 86v–88.

⁶⁰ *Olim bonę et fēlicis memoriae Vithowdus magnus dux Lithuaniae, qui tantum unum ducatum Lithuaniae et non regnum Poloniae possidebat cum eodem hoste Mosko et skittis bella crebra exercebat et clerum ad contributiones nullas compellebat sed adhuc clerum dotabat.* – Ten pat, l. 88ap.

valdovas prašydavo tokių lėšų. Esą ateidavo vaivados su didžiais asmenimis (*pallatini, magnifici personae*) pas prelatus ir prašydavo lėšų, o Jonas Voverė (Krokuvietis), vyskupo stalo kanauninkas nuo 1524 m., pastebėjo, kaip anksčiau karaliai siekė ne pinigų, o Dievo malonės ir tokiu būdu priešus nugalejo. Paulius Vyšinskis teigė, kad esant reikalui kadaise valdovas kalbėdavosi su dvasininkais Ponų Taryboje, kurie perduodavo tokią jo prašymą kitiems. Trumpai tariant, sinodai atspindi dvasininkų savivaldos mechanizmus, jų santykius su kitais visuomenės veikėjais, jų teisių ir pareigų supratimą. Galima įžvelgti, kaip dvasininkų tarpusavio santykiuose ne viskas eina iš viršaus žemyn, net jeigu valdžia dažniausiai laimi.

Paskutinis dvasininkijos reikalavimas buvo susijęs su valdovo rinkliavos klausimu. Susirinkusių atstovas P. Skaševskis vyresniesiems pasiūlė, kad rinkliava neviršytų 2 grašių nuo kiekvieno klebono arba beneficiją turinčio asmens. Reikia prisiminti, kad 1553 m. Vilniaus vyskupijoje valdovas surinko sidabrinės mokestį, imdamas po 5 grašius nuo kiekvienos žagrės ir kito žemės sklypo bei 2,5 grašio už daržą⁶¹. Bet 1558 m. liepos 1 d. Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius informavo karaliaus dvariškį Makarowiczijų, kad dalis dvasininkų dar nesumokėjo 1553–1554 m. patvirtintos rinkliavos⁶².

Vasario 6 d., pasibaigus visiems sinodo reikalams ir paskelbus suvažiavimo nutarimą, sinodo pirmininkas kartu su vyskupijos vyresniaisiais įsakė visiems dvasininkams prisistatyti pas vietos ordinarą prieš išvykstant namo. Sinodo nutarimą surašė Vilniaus katedros kapitulos ir sinodo aktų notaras Andriejus Stralkovskis⁶³.

Dvasininkų piniginei parama valdovo karams nedingo ir iš provincijos sinodo darbotvarkės. 1557 m. gegužės 17 d. Lenkijos ir Lietuvos vyskupų bei katedrų kapitulų įgaliotiniai susirinko Petrikave. Vilniaus vyskupui V. Protasevičiui atstovavo kan. Stanislovas Narkuskis, kuris gynė savo teisę atstovauti ir ordinarui, ir kapitulai, nes dėl didelio atstumo ir skurdo Lietuvos ir Rusios Bažnyčios turėjo teisę turėti vieną atstovą, kuris balsuotų ir su vyskupais, ir su kanauninkais⁶⁴. Sinode svarstyta būtinybė paskelbti papildomą lenkų ir lietuvių dvasininkų jungtinę rinkliavą valstybės labui (t. y. karo reikmėms). S. Narkuskis prieštaravo šiai minčiai, sakydamas, kad Lietuvos dvasininkai renka savo rinkliavą Lietuvos valstybės naudai; jie niekada nerenka lėšų kartu su lenkais. Nutarta, kad Vilniaus vyskupui apie tai žinant, du kanauninkų pasiuntiniai praneš karaliui apie vi-

⁶¹ Ten pat, l. 91v–92r; *Acta primae visitationis...*, p. 163.

⁶² *ACV*, t. 3, l. 202ap.

⁶³ *LKD*, nr. 266; *ACV*, t. 3, l. 92. Tradiciškai sinodo notaro pareigas ėjo vyskupo kancleris – *Praxis exactissima...*, cap. 21, p. 27. A. Stralkovskis buvo kanceliarijos notaras.

⁶⁴ B. U l a n o w s k i, min. veik., p. 116/440. Šią teisę 1561 m. patvirtino Gniezno sinodas Varšuvoje. – Ten pat, p. 140/464, § 29. 1557 m. žemaičių vyskupas Jonas Domanovskis ir išrinktasis į Kyjivo vyskopus Mikalojus Pacas gavo leidimą nedalyvauti sinode dėl to, kad dalyvauja karo žygyje prieš Livoniją.

sos dvasininkijos kančias ir norą vis dėlto surinkti reikalaujamą rinkliavą⁶⁵. Sinodo tėvai taip pat girdėjo, kaip LDK vietiniai magnatai skriaudžia „visą Lietuvos dvasininkiją“ ir apiplešia ponų vyskupų bažnytinės teisės galias ir turtus. Taip pat nutarta valdovą prašyti įgyvendinti Lietuvoje Bresto privilegiją prieš eretikus⁶⁶. Pati frazė *universus clerus Lithwaniae* primena sinodo dalyvius. Tokios temos – įvairios rinkliavos, Bažnyčios laisvės ir neliečiamybė, turto apsauga ir pan. – svarstytos ne viename Vilniaus sinode.

Dar prieš metus, 1556 m. rugpjūčio 17 d., kapitulos posėdyje kan. S. Narkuskis paskirtas vyskupijos atstovu būsimame provincijos sinode Lovičiuje, kur kaip vyskupo prokuroras jis pasirašė prie popiežiaus nuncijaus Aloyzo Lipomanio 1556 m. rugsėjo 11 d. nutarimų apie Švč. Trejybę ir kitų sinodo sprendimų. Kiti LDK atstovai (pasiuntiniai, *nuntii*) – Lucko kanauninkas Jonas Rečickis, Vilniaus kanauninkas Petras Arciechovskis ir Medininkų kanauninkas Grigalius Červa⁶⁷.

Nežinoma, ar 1559 m. sausio 15 d. paskirtas sinodas svarstė karo finansavimo klausimą. Tiesa, kapitulos aktai liudija, kaip 1559 m. gegužės 26 d. paskirti mokesčio rinkėjai, o po trijų mėnesių pastebėta, kad rinkėjai nelinkę pinigų perduoti⁶⁸. Ši tema tikriausiai iškelta dar ir kitame Vilniaus sinode. 1563 m. gegužės–birželio mėnesį dėl tam tikro tiksliau neįvardyto valstybės (LDK) reikalo (*certum negocium causa Reipublicę huius incltyi Magni Ducatus Lithuaniae*) vysk. V. Protasevičius laišku sušaukė visą dvasininkiją į sinodą, kuris rugsėjo 10 d. įvyko vyskupo rezidencijos (*curie*) mūrnamyje. Apie šį įvykį žinome vien dėl to, kad po balsavimo, kai pirmininkavo vyskupas V. Protasevičius, sufraganas J. Albinas supyko dėl pagarbos jo statusui stokos ir atsistatydino iš pareigų, reikalaudamas pensijos iš sufragano pajamų⁶⁹. Jis esą turi balsuoti kaip vyskupas, o ne kaip kantorius. Jis taip pat jautriai reagavo į savo paskyrimą sufraganu – J. Albino vietą

⁶⁵ Ten pat, p. 127/451: *habuit iam et habet suas contributiones, quas in usum Reipublicae Lithuaniae contulit*; pasiuntinybė karaliui – p. 128/452.

⁶⁶ Ten pat, p. 131/455, § 14: *universus clerus Lithuaniae similiter in eodem ducatu a magnatibus saecularibus illius opprimitur, et domini episcopi iurisdictione sua ecclesiastica, bonisque spoliantur...*

⁶⁷ Ten pat, p. 108/432; plg. *ACV*, t. 3, l. 143r–ap. 1557 m. dauguma šių veikėjų dalyvavo ir provincijos Petrikavo sinode. Žr. 64 nuor. Apie P. Arciechovskį, karaliaus sekretorių – *LKD*, nr. 2011. Vilniuje S. Narkuskis pabrėžė savo vaidmenį kaip kapitulos atstovo, ne asmeninio vyskupo tarno: *ACV*, t. 3, l. 143v–144ap. 1556 08 22 už savo paslaugas Lovičiuje S. Narkuskis reikalavo kapitulos namo arba valdų, nes *non in privato commodo reverendissimi sed etiam ecclesiae et capituli negotio proficisceri*.

⁶⁸ *ACV*, t. 3, l. 214v–215, 222v–223.

⁶⁹ Žr. priedą, p. 29–30. Dar seniau, 1551 05 09, ginče dėl vietos chore kantorius-sufraganas apgynė savo pirmenybę prieš kustodą Paulių Višinskį – *ACV*, t. 3, l. 10ap.–11r. Reikia pastebėti, kad 1563 09 04 Vilniaus kapitulos posėdyje dalyvavo tie patys asmenys kaip sinode (be vyskupijos dvasininkų) – *ACV*, t. 4, l. 98ap. Apie šį sinodą J. Sawickis žinojo vien tik iš 1931 m. Vilniaus arkivyskupijos sinodo leidinio, kur paskelbta trumpa sinodų istorija (be nuorodų į šaltinius). – J. S a w i c k i, *Concilia Poloniae...*, t. 2, s. 32–33. J. Sawickis pakartoja to leidinio tikėtiną spėjimą, kad šis „reikalas“ susijęs su mokesčiais – *vectigal pro Republica ex bonis ecclesiasticis*.

Vilniaus hierarchijoje „sukūrė“ a. a. vysk. P. Alšėniškis, o ne dabartinis ordinaras V. Protasevičius. Pasikarščiavęs dvasininkas galų gale nusiramino ir pasiliko postuose iki pat mirties (1570). Nelabai tikėtina, kad šis sinodas susijęs su nuncijaus buvimu Lenkijoje, nes 1563 m. rugsėjo 10 d. vysk. Berardas Bongiovannis jau buvo Tridente⁷⁰.

Vietoje išvadų

Nors negalima besąlygiškai teigti, kad Romos katalikų Bažnyčios sinodų Lietuvoje istorija prasideda 1520–1521 m., tačiau dėl visiškos XV a. šaltinių stokos galėtų atrodyti, kad ši Bažnyčios valdymo priemonė dažnesnė buvo XVI a. pirmoje pusėje. Su LDK susijusioje XV a. Bažnyčios dokumentikoje žodis *sinodus* reiškia visuotinės Bažnyčios susirinkimą. Teiginys, kad pirmąjį Vilniaus sinodą 1502 m. sušaukė vyskupas Albertas Taboras – klaida, kilusi iš nesusipratimų dėl Vilniaus katedros kapitulos statutų, kaip seniai įrodė Krokuvos mokslininkas kun. J. Fijałekas⁷¹.

Lietuvos dvasininkai dalyvavo ne vien tik vietiniuose sinoduose. Jie regimi ir platesniuose Bažnyčios susirinkimuose. Pastebėtina, kad Penktajame Laterano susirinkime (1512–1517) dalyvavo keli atstovai iš Lietuvos: Vilniaus vyskupas Albertas Radvila, Lucko vyskupas Paulius Alšėniškis, kaip ir Gniezno arkivyskupo Jono Laskio tarnai: Vilniaus kanauninkas Laurynas Międzyleskis, būsimas kanauninkas Valkavisko bajoraitis Vaclovas Čirka⁷². Nežinoma, kiek apie Susirinkimą žinojo tuo pat metu Italijoje studijavęs Jonas iš Lietuvos kunigaikščių. Vilniaus, Medininkų (Žemaičių), Lucko ir Kyjivo vyskupijų atstovai taip pat dalyvavo Gniezno provincijos, kuriai tos vyskupijos priklausė, sinoduose. Pirmas toks atvejis – 1511 m. vasario 12 d. arkivyskupo J. Laskio Petrikave surengtas sinodas⁷³. LDK dvasininkai buvo susipažinę su tradicija susirinkti į sąskrydžius einamųjų reikalų svarstyti. Tokie atstovai, kanauninkai, dažnai turėjo universitetinę išsilavinimą, magistro, daktaro laipsnius ir ėjo vyskupo patarėjo, kanclerio, oficijolo pareigas. Tokiu būdu Stanislovas Dambrovka dalyvavo trijuose provincijos sinoduose, Motiejus Dobratickis – 2⁷⁴, Stanislovas Gabrielaitis Narkuskis, pravarde *Lietuvis* – net 5.

⁷⁰ H. Wojtyńska, *Papiestwo...*, s. 154.

⁷¹ J. Fijałek, *Pierwszy synod wileński...*, s. 82; W. Pawlikowska-Butterwick, L. Jovaiša, *Vilniaus ir Žemaičių katedrų kapitulų statutai*, Vilnius, 2015, p. 31, 129.

⁷² *Acta Tomiciana, Tomus Tercius epistolarum, legationum, responsorum, actionum et rerum gestarum Serenissimi Principis Sigismundi Primi, Regis Poloniae et Magni Ducis Lithuaniae*, Per Stanislaum Gorscan. Cracovien. et Plocensem A.D. MDXIV-MDXV [Posnaniae, 1853], nr. 480, p. 351–352, 350.

⁷³ B. Ulanowski, *min. veik.*, p. 26/350.

⁷⁴ Abu sinodai įvyko Petrikave, pirmąsyk – 1547 m., kai kun. Motiejus atstovavo vyskupui Alšėniškiui (žr. p. 10), o kitą kartą – 1551 m. Vilniaus kapitula balandžio 17 d. jį paskyrė savo ir vyskupo atstovu, teikdama

Visi trys paminėti asmenys dalyvavo įvairių provincijos sinodų veiksmuose jau būdami kapitulos nariai. Lieka neaiški sąsaja, kaip Dusetų ir Subatninkų klebono P. Skaševskio karjeros raidą galėjo lemti jo paskyrimas 1555 m. Vilniaus sinodo dvasininkų prokuroru. Žinoma, jis ir tada turėjo rimtą užnugarį tarp Lietuvos magnatų. Abi jo valdomos parapijos buvo labai neturtingos, nors ne skurdžiausios beneficijos. Dusetų parapiją 1520 m. įsteigė Jonas Radvila, o Subatninkai buvo Manvydų, vėliau Goštautų fundacija. Jau 1533 m. kovo mėn. P. Skaševskis turėjo Dusetų parapiją, o dar prieš 1539 m. jis ėjo Subatninkų klebono pareigas⁷⁵. Dar prieš 1558 m. sausio mėn. Vilniaus arkidiakonas Juozapas Jasienskis Paulių paskyrė ypatinguoju Maišiagalos dekanato (rakto) vizitatoriumi. Eidamas šias pareigas P. Skaševskis patikrino Kernavės parapiją, o dėl to 1558 m. sausio 7 d. vietinis klebonas, kan. Albertas Leonardaitis Narbutas vizitatoriaus veiksmus apskundė kapitulai ir vyskupui. Esą toks elgesys prieštaravo kapitulės ir provincijos statutams. Vizitatorius ištyrė, kaip Kernavėje aukojamos šv. Mišios, ką daro vietiniai žemesni dvasininkai ir klebono gyvenseną. Praėjus beveik dvejimėms metams, 1559 m. gruodžio 19 d. Paulius įvestas į kanauninko *extra numerum* vietą – regis, jis turėjo globėją, nes vyskupas pats mokėjo jo, kaip kanauninko, stipendiją⁷⁶.

Vilniaus vyskupijoje sinodai buvo šaukiami kas 4–5 metus, kartais rečiau – būta 11 arba net 19 metų pertraukos tarp sinodų (1527–1538, 1563–1582). Tokiuose tarpuose Vilniaus ir LDK vyskupo atstovai dalyvaudavo provincijos sinoduose. Vilniuje susirinkę dvasininkai svarstė labiausiai finansų ir drausmės klausimus, kaip ir seime. Iš Vilniaus sinodo svarstymų išsivystė 1528 m. Krokuvoje spausdinti vyskupijos statutai. 1519 m. ten pat spausdinti Lucko vyskupijos statutai. Abiejų statutų tekstai ankstyvesni už patį

kelionpinigiams 20 kapų grašių, per pusę nuo vyskupo ir iš kanauninkų išdo. – *ACV*, t. 3, l. 9. Sinodas turėjo vykti per Dievo Kūno šventę, 1551 05 28.

⁷⁵ 1545 m., tikriausiai tiksliau 1555 11 26, Žygimantas Augustas Dusetų ir Subatninkų klebonui Pauliui ir jo ipėdiniams klebonams suteikė dviejų Dieveniškių (Geranainių filija) valsčiaus vyrų tarnybą. Valdovas kompensavo už tai, kad velionis Albertas Goštautas († 1539) iš Subatninkų klebono be atlygio atėmęs Konradiškių ir Jakunės dvarų dešimtines, jas perdavė savo Mūrinių Geranainių parapijos mansionarijams – *Lietuvos Metrika. Knęga Nr. 1 (1380–1584). Užrašų knyga 1*, par. A. Baliulis, R. Firkovičius, Vilnius, 1998, nr. 60, p. 34. Problemiškas dokumento datavimas – antradienis, diena po Šv. Mergelės ir Kankinės Kotrynos dienos (lapkričio 25 d.). 1545 m. Šv. Kotrynos diena – trečiadienis. 1555 m. (kaip ir 1549 m.) šventė – pirmadienis. Parengėjai klaidingai nustatė 1545 08 04 datą.

⁷⁶ 1558 01 07, *ACV*, t. 3, l. 188v: *Reverendus dominus Albertus Leonardi Narbutth, canonicus Vlnensis et decanus Luceoriensis, suarum dominationum referendarius, confrater et capituli procurator contra honorabilem dominum Paulum Skaschowsky plebanum in Sobothniki et visitatorem decanatus Moyszo[ga]liensis per reverendum Josephum Jassyensky archidiaconum Vlnensem ad hanc specialem visitationem predicti decanatus deputatum protestatus est, quia idem honorabilis dominus Paulus Skaschowsky contra Statuta capitularia canonicorum Vlnensium et provintialia ausus est quasdam molestaciones sacrificis [!] suis et ministris ecclesiae suae in Kiernowo inferre ac de sua vita et conversatione quoddam scrutinium facere in maximam suam iniuriam...* 1559 12 19 kanauninko investitūra. – Ten pat, l. 235ap.

I Lietuvos Statutą (paskelbtas rankraštiniu pavidalu 1529 m.). Nebūtinai prieš provincijos sinodą vykdavo vietinis (vyskupijos) sinodas – užtekdavo kapitulos posėdžio su vyskupu, kartais papildyto vyskupijos vienuolių atstovais.

Vilniaus sinodo apeigų tvarka buvo tradicinė: ceremonialas, apranga, šv. Mišių aukojimas, keletas vietinės kapitulos narių ir teologų sakomų pamokslų, formalus balsavimas atrinktais klausimais, nutarimas toliau konsultuotis su kitomis instancijomis (pvz., provincijos sinodu, seimu, valdovu), viešosios procesijos, atlaidos raštai. Renginiui pirmininkaudavo sinodo pareigūnai – vyskupas arba jo pavaduotojas, reikalus tvarkė arkidiakonas, oficijolas, vyskupo kancleris, o protokolinius raštus sudarinėjo sinodo notaras. Eilinių dvasininkų interesams atstovaudavo prokuratorius. Neaišku, ar tokį išrinkdavo dalyviai, ar jį paskirdavo vyskupas. Sinodo apeigos baigdavosi procesija arba iškilmingu dalyvių apsilankymu pas vietinį ordinarą, kuris teikdavo atleidimus arba iškilmingą palaiminimą – tarsi patvirtindamas savo vietą hierarchijos, dvasininkų korporacijos struktūros viršūnėje.

Baigiant galima konstatuoti, kad XVI a. trečiame dešimtmetyje Lietuvos Bažnyčia, bent jos dvasininkų korporacija, o ypač Vilniaus ordinaras, jau pradėjo siekti gana efektyviai tvarkyti savo reikalus pagal visuotinę tradiciją. Lietuvos Bažnyčia nesmarkiai atsiliko nuo tokių senesnių katalikų provincijų kaip Poznanės vyskupija. Lietuvos Bažnyčia glaudžiai ir kūrybiškai integravosi į platesnį katalikybės aparatą tiek Gniezno metropolito vadovaujamoje provincijoje, tiek visuotinėje Bažnyčioje.

Priedas

1563 09 10, Vilnius

Viešojo notaro Baltramiejaus Krasovskio raštas, kur aprašinėjamas Vilniaus vyskupo sufragano Jurgio Albino (galų gale laikinas) atsistatydinimas iš pareigų dėl vyskupijos sinodo metu vyskupo kurijos mūrnamyje pajausto įsižeidimo.

Vilnius, LMAVB RS F6-224, pergamentas, 41x33,6 cm su notaro ženkle – trimis „tulpės“ pavidalo žiedais ant trijų pakopų pakylos, užrašas iš Psalmės 17, eil. 4: *INRI/ Laudans invocabo/ Dominum et ab inimicis meis/ salvus ero.* [Jėzus Nazarietis, Žydų Karalius. Šlovindamas šauksiuos Viešpaties ir būsiu išgelbėtas nuo savo priešų] Notaro inicialai, B.C.

IN NOMINE DOMINI Amen. Per hoc presens publicum instrumentum cunctis pateat evidenter et sit notum, Quomodo Anno de nativitate Domini Millesimo quingentesimo sexagesimo tercio, indictione sexta, die vero veneris decima mensis septembris, pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini Domini Pii⁷⁷ divina providentia papae

⁷⁷ Popiežius Pijus IV (*Giovanni Angelo Medici*, 1499–1565, valdė 1559 12 25–1565 12 09).

quarti anno quarto, hora quatuordecima infra sessionem in Sacra Synodo diaecesana per reverendissimum in Christo patrem et dominum Dominum VALERIANUM⁷⁸ Dei gratia episcopum Vilnensem certis patentibus suae reverendissimae paternitatis processuum literis indicta et celebrata [!] in Curia Paternitatis suae reverendissimae Vilnae, nempae [!] domo murata, praesidente tunc reverendissima paternitate sua, assidentibusque sibi Reverendis et venerabilibus infrascriptis dominis praelatis et canonicis totoque Capitulo ecclesiae suae cathedralis Vilnensis ac universo clero huius diocesis ad id suprascriptis processuum literis convocato propter tractandum quoddam certum negotium causa Republicae huius inclyti Magni Ducatus Lithuaniae in meique notarii publici ad connotanda singulorum vota et suffragia vocati et deputati. Quum processum esset a dominis praelatis iuxta loca illorum ad illa suffragia super negotio sibi proposito prestanda ventumque esset ut Reverendus Dominus Georgius Albinus⁷⁹ juris utriusque doctor, episcopus Methonensis, suffraganeus Episcopatus Vilnensis et cantor eiusdem ecclesiae pro loco praelaturae suae cantoratus votum redderet suum, nulla habita ante sui voti prestitutione neque ad aliqua ulla lacesitus iniuria prorupit indignabundus verbis tumescentibus adversus praefatum Reverendissimum dominum episcopum Vilnensem, affirmans id sibi esse iniurie et ignominiae [!], quod illi, tanquam episcopo Methonensi et doctori prompto, non est delatum ante omnes alios prelatos primum dicendum votum, ob idque nolle se amplius unquam a suffragiis eiusdem reverendissimi domini episcopi fieri; adyciens huic suo officio suffraganeatus iam olim se instituisse renunciaturum et ut ab eo exoneratus et liber existat optasse; maxime affirmans et totiens repetens eundem suffraganeatum non ab ipso moderno reverendissimo domino episcopo sed a predecessore suae reverendissimae paternitatis, reverendissimo olim Domino Paulo⁸⁰ episcopo Vilnensi obtinuisse et ab eodem ad Dignitatem episcopalem consecratum fuisse. Et iccirco ipsi reverendissimo domino paternitati nil debere neque ad aliquid obligatum esse. Atque ita ibidem statim et incontinenti non compulsus neque coactus sed, ut ille asseruit, quasi affectus esset aliqua iniuria et despectu in non admittendo inter ipsos prelatos ad votum suum primum ferendum coram reverendissima paternitate sua synodali ter cum suprascriptis et inferius specificatis aliis prelati et canonicis pro loco suo episcopali presidens palam voceque intelligibili, pure et simpliciter hunc ipsum suum suffraganeatum in manibus suae reverendissimae paternitatis resignavit eidemque libere cessit.

⁷⁸ Valerijonas Protasevičius Šuškovskis (apie 1505–1579 m.), Lucko vyskupas 1549–1556 m., Vilniaus vyskupas – 1556–1579 m. – *LKD*, nr. 2526.

⁷⁹ Jurgis Albinas († 1570), Metono vyskupas, Vilniaus vyskupas sufraganas (1547–1570), Vilniaus katedros kantorius (1540–1570), abiejų teisių daktaras. – *Ten pat*, nr. 1058.

⁸⁰ Paulius Algimantas Alšėniškis (apie 1486–1555), kunigaikštis, Lucko vyskupas 1507–1536 m., Vilniaus arkidiakonas 1519–1536 m., Vilniaus vyskupas 1536–1555 m. – *Ten pat*, nr. 1877.

Quoquidem facto evestigio, reverendissimus dominus episcopus Vilmensis supranominatus solenniter et per expressum coram ipsis dominis praelatis et canonicis totoque venerabili capitulo ac me notario publico infrascripto contra prefatum dominum Georgium Albinum tanquam suffraganeum et cantorem ecclesie suae cathedralis Vilmensis supradictę protestatus est, Quod ille nulla per suam reverendissimam paternitatem iniuria provocatus neque laecessitus huiusmodi officium suum suffraganeatus resignavit et de eo libere cessit. Quam quidem eiusmodi resignationem et cessionem dicti suffraganeatus modo premissis in manibus sue paternitatis reverendissime factam paternitas sua reverendissima suscepit eamque admisit et beneficium vacare decrevit. Post eam tandem protestationem per paternitatem suam reverendissimam sic, ut premissum est, factam resignationemque ipsam susceptam et admissam supradictus Dominus Georgius Albinus ex collegio supradictorum prelatorum et canonicorum in presentia etiam reliqui totius cleri temere cum impetu et murmure recessit, protestans tamen de solvenda sibi nescitur qua pensione ex ipso suffraganeatus beneficio et de efferendis inde rebus et fructibus suis. Super quibus omnibus et singulis premissis memoratus Reverendissimus dominus episcopus Vilmensis petiit et requisivit sibi per me, notarium publicum infrascriptum, fieri, confici et tradi unum vel plura publicum seu publica instrumentum et instrumenta.

Acta fuerunt haec Vilnae anno, indictione, die, mense, pontificatu, hora et loco quibus supra. Presentibus Reverendis et venerabilibus dominis Paulo Skaszowski decano⁸¹, Stanislao Gabrielis de Narkuski artium magistro decano Luceoriensi, archidiacono⁸², Alberto Grabowski medicine doctore⁸³, Petro Posnaniense cantore Pręmisliense⁸⁴, Laurencio Wolski custode Luceoriensi⁸⁵, Joanne Pekarski decano Varschoviensi⁸⁶, Victorino Wierzbiczki archidiacono Luceoriensi⁸⁷, Adamo Pilchowski scholastico Varschoviensi⁸⁸, Mathia Dobra-

⁸¹ Paulius Skaševskis, Dusetų ir Subatninkų klebonas, Vilniaus dekanas žr. p. 20–22.

⁸² Stanislovas Gabrielaitis Narkuskis († 1564), Vilniaus kan. (1550 09 – prieš 1560 05 31), arkidiaconas (1560 05 15–1564 06 21), Lucko dekanas (1560–1564), magistras. – Ten pat, nr. 2267.

⁸³ Albertas Grabovskis († 1570), Vilniaus kan. (1552 06 30–1570 10 12), medicinos daktaras. – Ten pat, nr. 111.

⁸⁴ Petras Poznanietis († 1579), Vilniaus kan. (1559 07 14–1569), Pšemyslio katedros kantorius (1563) ir kt. – Ten pat, nr. 2021.

⁸⁵ Laurynas Volskis († 1584), Vilniaus kan. (1560 04 07–1584), Lucko kustodas (1560–1579). – Ten pat, nr. 1165.

⁸⁶ Jonas Pekarskis (1516–1577), Vilniaus kan. (1560 06 05–1577), Varšuvos dekanas (1561–1577). – Ten pat, nr. 918.

⁸⁷ Viktorinas Virbickis († 1587 02 10), Vilniaus kan. (1560 07 18 – prieš 1567 10 23), Lucko arkidiaconas (1563 02 13–1567). – Ten pat, nr. 2530.

⁸⁸ Adomas Pilkovskis († 1585) Vilniaus kan. (1563 04 02 – prieš 1579 03 26), Varšuvos scholastikas (1555–1565). – Ten pat, nr. 28.

tyczki ecclesię cathedralis Vilnensis⁸⁹ ac Joanne Ostrowski supramemorati reverendissimi domini episcopi curie cancellario Volborensi⁹⁰ canonicis testibus circa praemissa.

SIGNUM

Et me Balthasaro Stephani Crassowski⁹¹ clerico Diocesis Luceoriensis sacra auctoritate apostolica notario publico, qui omnibus et singulis praemissis, dum sic ut praemissum est, agerentur et fierent una cum suprascriptis dominis testibus praesens interfui eaque omnia et singula praemissa ita fieri vidi et audivi. Ideo praesens publicum instrumentum mea manu scriptum in hanc publicam formam redegi et in notam sumpsi signoque et nomine meis solitis et consuetis communivi in fidem et testimonium omnium et singulorum praemissorum rogatus et requisitus.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

Acta Capituli ecclesiae cathedralis Vilnensis saec. XVI–XVIII / Vilniaus katedros bažnyčios kapitulos posėdžių protokolai XVI–XVIII a. T. 1: 1502–1533. Par. D. Antanavičius, D. E. Staškevičienė. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018.

Acta primae visitationis diocesis Vilnensis A.D. 1522 peractae = Vilniaus kapitulos Liber Iib atkūrimas. Sudarė, tekstus iš rankraščių parengė, mokslinį įvadą ir paaiškinimus parašė S. C. Rowell, (*Fontes minores historiae Lithuaniae*, t. 8), Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015.

Acta Tomicianae, Tomus Tercius epistolarum, legationum, responsorum, actionum et rerum gestarum Serenissimi Principis Sigismundi Primi, Regis Poloniae et Magni Ducis Lithuaniae, Per S. Gorski can. Cracovien. et Plocensem A.D. MDXIV–MDXV [Posnaniae: Typis A. Popliński, 1853].

Formularz z Uppsali. Późnośredniowieczna księga formularzowa biskupstw pruskich. Komentarz i edycja R. Biskup. Toruń: TNT, 2016.

Listy polskie XVI wieku ze zbiorów Władysława Pociechy, Witolda Taszyckiego, Adama Turasiewiczza. Red. K. Rymut. T. 1: *Listy z lat 1525–1548.* Kraków: PAU, 1998.

Pergamentų katalogas. Sud. R. Jasas, Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademijos centrinė biblioteka, 1980.

SAWICKI, Jakub. *Concilia Poloniae: Źródła i studia krytyczne.* T. 2: *Synody diecezji wileńskiej i ich statuty.* Warszawa: Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, 1948.

⁸⁹ Motiejus Dobratickis († prieš 1569 10 05) Vilniaus kan. (1540 11 12–1563 09 17) *extra numerum*, Pšemyslio kan. (1555–1563); ten pat, nr. 1747.

⁹⁰ Jonas Ostrowskis († 1579), Volboržo kan. (1561–1564), Vilniaus vyskupo kancleris (1562–1568); ten pat, nr. 949.

⁹¹ Baltazaras Steponaitis Krasovskis (fl. 1548–1586), Lucko vyskupijos dvasininkas, popiežiaus galia notaras; ten pat, nr. 313.

SAWICKI, Jakub. *Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne*. T. 3: *Synody diecezji łuckiej i ich statuty*. Warszawa: Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego z zasiłku Prezydium Rady Ministrów i wydziału nauki ministerstwa Oświaty, 1949.

WISŁOCKI, Władysław. Andrzej na Więcborku Zebrzydowskiego biskupa Włocławskiego i Karnkowskiego korespondencja z lat 1546–1553. In: *Acta Historica res gestas Poloniae illustrantia* 1. Kraków: w Drukarnii Władysława L. Anczyca i Spółki, 1878.

ALIŠAUSKAS, Vytautas, JASZCZOŁT, Tomasz, JOVAIŠA, Liudas, PAKNYS, Mindaugas. *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a. (Bažnyčios istorijos studijos, t. 2)*. Vilnius: Aidai, 2009.

BONIECKI, Adam. *Poczet rodów w Wielkim Księstwie Litewskim w XV i XVI wieku*. Warszawa: Druk J. Bergera, 1887.

FIJALEK, Jan. Pierwszy synod diecezji wileńskiej w katedrze św. Stanisława 1520/21 r. *Kwartalnik teologiczny wileński*, r. 1, z. 2 (1923), s. 81–87.

JOVAIŠA, Liudas. Tridento susirinkimas ir Lietuva. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 16 (2000), p. 35–48.

KRASZEWSKI, Józef Ignacy. *Wilno od początków jego do roku 1750*. T. I–III, na nowo poprawiony i przerobiony. Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1840–1841.

KURCZEWSKI, Jan. *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*. T. 1–3. Wilno: Nakład i druk J. Zawadzkiego, 1908–1912.

KURCZEWSKI, Jan. *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa diecezji wileńskiej, oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*. Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1912.

PAWLIKOWSKA-BUTTERWICK, Wioletta, JOVAIŠA, Liudas. *Vilniaus ir žemaičių katedrų kapitulų Statutai*. Vilnius: Lietuvos katalikų mokslo akademija, 2015.

Praxis exactissima dioecesanæ synodi cum Theoria celebrandæ in quatuor distributa partes, Auctore Bartholomeo Gavanto Mediolanensi. Romæ: Apud Franciscum Caballum, MDCXXXVIII.

PRZYAŁGOWSKI, Wincenty. *Żywoty biskupów wileńskich*. T. 1. Petersburg: Nakład autora, Druk Jozafata Ohryzki, 1860.

ROWELL, S. C. Jogailaičių dinasto Jono iš Lietuvos kunigaikščių sąsajos su Vilniaus katedra. In: *Ženkļai, simboliai, prasmės: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimai pagalbinių istorijos mokslų aspektu*. Sudarė R. Čapaitė, G. Zujienė. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019, p. 123–146.

ROWELL, S. C. *Nisi litterarum apicibus...* The bureaucratisation of the diocese of Vilnius and the growth of forged documents during the episcopacy of John of the Lithuanian Dukes (1519–1536). In: *Surastis tiesą. Pagalbiniai istorijos mokslai falsifikatų tyrime. Mokslinių straipsnių rinkinys*. Sud. R. Čapaitė. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022, p. 211–235.

SAWICKI, Jakub. Ze studiów nad zbiorem Karnkowskiego: nieznanne uchwały z kongregacji piotrkowskiej z 7 listopada 1554 r. *Przegląd Historyczny*, t. 37 (1948), s. 227–242.

ULANOWSKI, Bolesław. *Materyjały do historii ustawodawstwa synodalnego w Polsce w w. XVI (Archiwum komisji prawniczej Akademii Umiejętności, t. 1, s. 325–555)*. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1895.

WOJTYSKA, Henryk Damian. *Papiestwo-Polska 1548–1563 Dyplomacja*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1977.

ZYGNER, Leszek. Późnośredniowieczne synody narzędziem reformy Kościoła. In: *Ecclesia semper reformanda. Kryzysy i reformy średniowiecznego Kościoła*. Red. Tomasz Gałuszka OP, Tomasz Graff, bp Grzegorz Ryś. Kraków: Societas vistulana, 2013, s. 423–441.

ZYGNER, Leszek. Reforma prawa partykularnego metropolii Gnieźnieńskiej w XV i na początku XVI wieku oraz jej wpływ na ustawodawstwo diecezji Wileńskiej i Żmudzkiej. In: *Kultura-ekonomika-visuomenė: sąveika ir pokyčiai viduramžiais ir ankstyvaisiais naujaisiais laikais Baltijos rytinėje pakrantėje. Mokslinių straipsnių rinkinys*. Sud. M. Ščavinskas. Klaipėda: KU BRIAI, 2015, p. 112–134.

ZYGNER, Leszek. Życie synodalne metropolii Gnieźnieńskiej oraz diecezji pruskich i frankońskich końca XIV i pierwszej połowy XV wieku (Uwagi na marginesie najnowszych badań). Cz. 1, *Saeculum Christianum*, t. 28, z. 1 (2021), s. 14–37

ZYGNER, Leszek. Życie synodalne metropolii Gnieźnieńskiej oraz diecezji pruskich i frankońskich końca XIV i pierwszej połowy XV wieku (Uwagi na marginesie najnowszych badań). Cz. 2: *Saeculum Christianum*, t. 28, z. 2 (2021), s. 32–49.

THE FIRST SYNODS OF THE DIOCESE OF VILNIUS, 1520–1563

Summary

S. C. ROWELL

Although it cannot be said unreservedly that the history of Roman Catholic synods in Lithuania begins in 1520–21, this instrument for administrating and reforming the Church was used with increasing frequency in the Grand Duchy during the first half of the sixteenth century. In fifteenth-century Latin ecclesiastical records which survive from Lithuania, the word *synodus* refers to ecumenical Church councils. The claim that Bishop Albert Tabor called a synod at Vilnius in 1502 is a scholarly error which arose from a misunderstanding of the origins of the Vilnius Chapter Statutes, as Jan Fijałek showed in 1908.

Lithuanian clerics took part not only in local synods but also in broader ecclesiastical gatherings. It should be noted that several Lithuanian representatives took part in the Fifth Lateran Council (1512–17) such as the bishop of Vilnius Albertas Radvila, Bishop Paulius Alšėniškis of Lutsk (indeed he was consecrated bishop in Rome?) and servants of Archbishop Jan Łaski of Gniezno, such as Canon Laurynas Międzyleskis of Vilnius and the Vavkavysk boyar Vaclovas Čirka, who would one day be a member of the Vilnius Chapter. It is unclear how much John of the Lithuanian Dukes knew of the Council during his years of study in Bologna. Representatives from the sees of Vilnius, Medininkai (Žemaitija), Lutsk, and Kiev also took part in provincial synods of the Archdiocese of Gniezno. Lithuanian clergy were familiar with the tradition of meeting in such gatherings to discuss pressing affairs. Such representatives

were usually canons with university education (holding MA degrees or a doctorate) and/or held administrative positions in their relevant diocese – bishop’s chancellor, official – connected with canon and civil law. Some representatives took part in several provincial synods over many years, as is the case with Stanislovas Dambrovka (1523, 1527, 1539), Motiejus Dobratickis (1547, 1551), and Stanislovas Gabrielaitis Narkuskis, nicknamed ‘Lithwanus’ (1547, 1554, 1556, 1557, 1561). It appears that the service of Paulius Skaševskis as proctor of the parish clergy during the 1555 synod earned him later appointment as special visitor to the Maišiagala Deanery (1558) and eventually as supernumerary canon (1559–1562). Occasionally local synods were held in preparation for a provincial synod to establish responses to issues to be raised at the latter. Sometimes preparations were made by the bishop and his chapter alone or in consultation with representatives of local religious orders

It appears that synods were summoned in the Vilnius Diocese every four-five years, although there seem to be gaps of 11 or even 19 years between some gatherings (1527–1538, 1563–1582). During such interludes, representatives of the bishops and cathedral chapters of the sees of Vilnius, Medininkai, Lutsk, and Kiev took an active part in provincial synods called by the archbishop of Gniezno. Synod fathers in Vilnius considered matters of clerical discipline, the raising of charitable contributions to the cathedral building fund, and war against Muscovy. The synod appears to have given rise to the publication of Diocesan Statutes for the first time in Cracow in 1528. Statutes for the see of Lutsk were published in the Polish capital in 1519. It should be noticed that the Vilnius diocesan statutes appeared in print a year before the First Lithuanian Statute was drafted in manuscript in 1529.

Synods in Vilnius were organised along traditional lines – with high Masses of the Holy Ghost, three sermons over the same number of days, public processions, and the issuing of an indulgence or formal blessing to conclude the proceedings. The bishop’s position as head of a clear hierarchy was made visible publicly.

It may be concluded safely that during the 1520s, the Catholic Church in Lithuania, at least in its corporate form, especially the bishop and cathedral chapter of Vilnius had established an effective means of administrating its affairs according to models common elsewhere in Latin Christendom. In the Grand Duchy of Lithuania, the Church was integrated closely and creatively within the wider Catholic world, be that the metropolitan province of Gniezno or the Church universal.

Gauta 2023 m. kovo mėn.

Priimta 2023 m. balandžio mėn.

S. C. Rowell – Lietuvos istorijos instituto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės skyriaus vyresnysis mokslo darbuotojas. Domisi XIV–XVI a. Lietuvos ir Lenkijos religine, politine, kultūrine istorija.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Tiltų g. 17, Vilnius, LT-01101

El. paštas: karunakalv@yahoo.co.uk